

ИСТОРИЈА
ПРИМЕЊЕНЕ
УМЕТНОСТИ
КОД СРБА

I ТОМ
СРЕДЊОВЕКОВНА СРБИЈА

history
of the applied
arts with the serbs

volume I
serbia in the middle ages

БЕОГРАД 1977

Beograd 1977

ТКАНИНЕ

Писани извори ● О средњовековним тканинама, сировинама потребним за њихову производњу, њиховој изради и врстама налазимо много података првенствено у писаним изворима књижевног или имовинско-правног карактера. Старосрпски архивски материјал ограничен је углавном на даровне повеље црквама, неке законске прописе и на трговачка акта. Нема сачуваних судских протокола, рачунских књига, приватних писама, који би били драгоцени за проучавање материјалне културе, у коју спада и предмет овог излагања. Велику надокнаду за ове празнине пружа мноштво значајних података на које се наилази у канцеларијским и судским документима Дубровачког и Которског архива, који су само делимично публиковани и још нису потпуно проучени, а који садрже много вести у вези са свим балканским народима, особито са њиховом материјалном културом. Вести које се односе на српске везе са Византијом такође су углавном литерарне природе, најчешће су то описи путовања пуни личних, често субјективних утисака њихових аутора, чланова византијских дипломатских мисија, најчешће слатих ради договора о удаји византијских принцеза за српске принчеве и владаре. У њима наилазимо на понеки податак који говори о начину становања или о одећи углавном српских достојанственика. Могу да се прате од друге половине XIII века, од Пахимера, преко Т. Метохита, Н. Грегоре и других. Западни путописци, почевши од Виљема, архиђакона Тирског, са почетка XII века, у описима земаља кроз које су крсташи пролазили на својим походима штуро су описивали наше крајеве, доносећи понеки податак који се односи и на материјалну културу нашег народа. Чешћи су током XIV века, кад су углавном у питању описи и утисци посланика западних дворова и цркве, на путу за византијски и касније турски двор, који се пролазећи нашим крајевима задржавају и на нама. У овим описима има доста противуречности, претеривања, а углавном су основани на личном нерасположењу према „неверницима“, како нас често називају. Описи у овим изворима нису у складу, а често су у супротности са имовинско-правним документима из истог времена у којима се наводе разне драгоцености, затим делови одеће који некад представљају читаво имање, јер су луксузно опремљени, што потврђује и незнатан број сачуваних примерака.

Тканинама и деловима скупocene одеће придаван је значај у имовинским документима, оставама или тестаментима самим тим што се цитирају одмах после новчаних износа, накита и других предмета од драгоценог материјала; некад се детаљно описују, а ређе наводи

и њихова вредност. Тканине у средњем веку служе и као средство плаћања у робној размени, не само кад је у питању друга врста робе већ и при продаји робова. На пример, у првој половини XIV века на тргу у Новом Брду помиње се продаја два роба за 30 лаката чохе. Давање тканина предвиђено је као средство плаћања казне у Милутиновим повељама манастирима Грачаница и Бањској. Тако се, рецимо, за изазивање крваве туче предвиђа давање три комада платна, а исто толико потказивачу. Тканинама, као средством плаћања дохотка српском краљу као господару Требиња, Конавља и Драчевице, користе се Дубровчани врло рано. Помињу се у уговору са краљем Владиславом из 1235. године где се износ дохотка утврђује на 1000 перпера и 50 лаката црвеног скерлета „петдесть лактъ скрълата чистога и чьмленог“, што се у уговорима са каснијим господарима ових области мења. Године 1334. Дубровчани дају краљу Рашке за пунту Стона, сем новца, и тканине које узимају на дуг од Млечана. Они 1329. године откупљују од трговаца 10 комада „de stamento“ за 205 перпера, два комада „de drappo“ за 205 перпера, 5 комада „de drappo“ за 180 перпера, што шаљу српском краљу за једну трећину царине.

Давање поклона у виду тканина често се помиње у међудржавним односима Срба и Дубровчана, а касније и у односима са Турцима. Дубровачко Велико веће одобрава 1330. године да се српском краљу дарују „drappos“ набављене у Фиренци. Велможи Санку дарују 1348. године, између осталог, два комада „drappi valoris“, а 1358. за женидбу његовог сина шаљу два комада „de meselo“. Властелину Војиславу Војисављевићу 1362. год. шаљу 90 комада „de stamentis“, 6 „de meselisa“, а 1366. четири „veluxa“. Дубровчани поручују у Млечима као поклон Јелени, снахи деспота Ђурђа, жени деспота Лазара, 20 лаката „veluto de cremixi“. Јелени, кћери кнеза Лазара и сину јој Балши, Дубровчани се 1409. године извињавају што им не могу дати зајам, али им у знак поштовања и љубави шаљу — „комадъ цель црвьлена чешна“. Наши владари се и сами снабдевају тканинама у Дубровнику, чак и у време непријатељстава. Тако 1301. године Сенат допушта краљевом коњанику извоз тканина у вредности од 40 перпера. Исте године Мало веће шаље српском краљу дарове у тканинама у вредности од 280 перпера. Године 1280. Трипе ди Ђорђо продаје посланицима српског краља за 50 перпера „drappos“.

Набавке тканина за владаре и племство посредством Дубровчана знатно су чешће почетком XV века, о чему говори доста докумената. Сачувана је, на пример, признаница издата између 1402. и 1427. год. у Крушевцу, којом се деспот Стефан обавезује неком Живку од кога је узимао „свитъ и воскъ“, за шта му је остао дужан 64 литре и 6 унчи (сребра). Или његово писмо цариницима сребрничким у коме их моли да плате Миху сестрићу Маројеву и Маткову за „коитъшь и за врачинъ“ што је узео од њега 50 литара сребра од царине.

У потврдама повеља наших владара о трговини и дажбама с Дубровчанима, у циљу онемогућавања насилног отимања робе, рано се наводе и тканине: тако 1302. године краљ Милутин издаје документ у Врхлабу — „... да ни се не ѡзима по силе ни скрълата...“ у споривима између Дубровчана и Срба — а са појавом Турака има притужби и на њих — често се међу отетом робом помињу тканине. Тако је у Сушици године 1335. узето Франциску сину Которанина, цариника у Новом Брду, осам комада „de drappo“ од којих четири „de stamento“, а вреде 300 перпера. Године 1405. жале се госпођи Мари Бранковић на неког Турчина који је заједно са њеним човеком одузео трг њиховим трговцима „ѡзель · е · товаръ свите“ па моле да врате. За исту ствар обраћају се и деспоту Стефану. Богета Билојевић је, на пример, био оробљен код Јасена 1442. године и отето му је, између осталог, златне жице, свиле млетачке, фустана миланског.

Тканинама подмиђује Дубровник и турске достојанственике, често нашег порекла, за услуге које су им учинили. Примера ради наводимо споразум из 1458. године са румелијским беглербегом Махмудом Анђелковићем, братом смедеревског великог војводе Михаила, коме се Дубровчани за учињене услуге одуђују, сем новцем, и са 20 лаката гримиза. Нешто касније, поклоне у тканинама шаљу и Мехмедбегу Феризовићу, турском војводи у Новом Брду Касуму, као и војводи Ситнице Феризу. Некад је и султан у виду харача тражио од Дубровчана веће испоруке тканина.

Вредност појединих делова одеће и различитих тканина, у првом реду материјалне природе, доводи ову врсту предмета у изузетно важан положај. Одећа, чак ношена, као изузетна драгоценост поклања се и страним делегацијама, као што наводи Т. Метохит у својој посланици о дипломатском путу у Србију поводом женидбе краља Милутина са Симонидом, којом приликом краљ поклања византијским посланицима „своје најлепше хаљине које је само једанпут носио и опасао нас је појасима које је тек једанпут пасао“.

Током средњег века тканине и скупочени делови одеће наслеђују се чак и у круговима највиших достојанственика, прелазећи најчешће са родитеља на децу, што је санкционисано и чланом 100. Душановог законика где се наводи — *кѣда оумре властелинъ, конь добри и оружје да се дае царѣ, а свита велика висерѣна и злати попасъ да има сынъ мѣ. . .* Муж у неким случајевима оставља жени такође тканине и одећу; уколико има деце из више бракова, свако дете наслеђује своју мајку без обзира на пол, а отац оставља свој деци. У овом погледу необично је занимљив тестамент херцега Степана Вукчића из 1467—70, који својој другој жени госпођи Цецилији, између осталог оставља — *комать акъсамита златомъ цю но ће бит свите*, „затим наглашава да јој остаје оно што већ поседује, па и одећа — *к томѣ цю се находити нон нѣи вкрѣта ѣ свитахъ. . .*“ Из истог тестаментa се види да деца наслеђују своју мајку, тако херцеговом сину Степану остају — *к томѣ свите гѣпоге барваре колико их се нагнѣ ако мѣ вг даа гѣп оубвою имати. . .*“ на основу чега ће одећа постати својина његове будуће супруге. Затим је у истом документу наведена одећа коју му оставља отац и најзад се као нова могућност у тестаменту наглашава да се раздели — *трѣмъ моѣмъ синовамъ цю се нагнѣ. . . и ѣ пасовѣхъ и ѣ свитахъ рѣзаннѣхъ и нерѣзаннѣхъ. . . све на троѣ. . .* “Поред деце као наследници се наводе унуци, као што је случај са тестаментом госпође Јелене, кћерке кнеза Лазара, супруге Сандаља Хранића, која 1442. године између осталог оставља — *моѣ унѣициѣ. . . попасѣ на плаветнои тканици. . .* “Истим тестаментом Јелена налаже Степану Вукчићу Косачи, наследнику Сандаљевом — *да ѣзме оне две свите ѣ никше тамарѣка и цю ѣ контѣшь златомъ фигѣранъ и плащъ з висерѣомъ. . .* “што овај потврђује документом из следеће године. Овај акт, доносећи тачан опис одеће, наводи на помисао да се под појмом свита подразумева више делова одећа и да овај термин има шире значење, јер се каже — *двнѣ свите контѣшь златомъ фигѣранъ црѣвенога азамита а посталенъ хелдами, а дрѣга свита плащъ црѣвенога азамита с висѣрѣени парфами такоге потѣсталенъ хелдами. . .*“ Шире значење овог термина, кад је у питању одећа, потврђује и већ наведени цитат из тестаментa Косаче о оставини Цецилији. У делу тестаментa којим се заоставштина дели на троје исти термин је недвосмислено употребљен кад је реч о тканинама.

У документима на српском језику за тканине се најчешће као општи термин користе изрази „сѣкно“ и „свита“. Често их срећемо у актима којима се Дубровчани жале српским и босанским владарима и властели да им се отима трг. У жалби деспоту Стефану из 1405. год. наводе да им је неки Турчин отео „*е·товар свите*“, а у

жалби херцегу Степану исте године помињу се опљачкане тканине као „свите“. У жалби Гргуру Дражетићу из 1416. год. на отету робу између осталог има и „сѣкана“. У нешто ранијем документу из 1392. године краља Стефана Дабише помиње се царица Дубровчана у „свити и у поставцихъ“. Уопште термин „свита“ наведен је у већ поменутој признаници деспота Стефана изdatoј у Крушевцу. У Сребрници је Дубровчанима украдено „*в·коматъ свите*“. Исти термин се користи кад је реч уопште о тканинама у већ навођеном тестаменту херцега Степана Косаче. У писму од 1417. год. којим Дубровчани покушавају да рашчисте споразум са српским деспотом око извоза и увоза робе помињу се „*многочѣнне велике чистѣ свите разлике*“ . . . , а затим набрајају скупочене тканине, на основу чега може да се сматра да се израз „свита“ употребљава у документима кад су у питању финије тканине, а сукно кад су у питању грубље, првенствено вунене — термин који се и данас користи у том смислу. Исту реч налазимо и у дубровачким документима, на пример у тестаменту Никше Маројевића, умрлог у Стону 1458. године, помиње се „*ѣ·лакат сѣкна*“, а у тестаменту Дамјана Ђорђи, умрлог у Угарској исте године, наведена је „*gonela de suchna*“. У Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића из 1412. год. у XIII одељку — *шт шнаидрѣхъ*, — „сукна“, је идентификована са мушком и женском одећом, а свита са мушком. У дубровачким документима најчешће се као општи назив за тканине употребљавају термини „*drappus*“ и „*rannus*“, на више начина и у разним облицима. Примера ради наводимо тестамент Владне, жене Милисава кројача, из 1363. год., која између осталог оставља „*guatnasol di drappo*“. Неодређену врсту тканине Дубровчани намењују под појмом „*drappo*“ слугама који ће ићи на крунисање цара Душана 1346. године. Јаков Витковић, умро у Приштини, тестаментом од 1438. год. оставља сиромашнима 16 лаката „*di ranno*“. Томко Берзица, тестаментом писаним у Сребрници 1404. године помиње дуг за „*del rann*“. „*Drappus*“, израз ширег значења, у неким документима је ближе издиференциран и употребљен за више врсти тканина. У остави жупана Десе и његове мајке Белославе из 1281. год., између осталих предмета наведено је 29 лаката вунене тканине „*de drapo de lana*“, затим се помињу ланене тканине „*drapo lineo*“, потом свилене „*drapo de seta*“, са златом „*drapo ad aurum*“, или са утиснутим златом, „*drapo ad aurum sigillata*“. Наведени термин са ознаком материјала, који ближе одређује тканину, чест је и у каснијим дубровачким документима. Тако се, на пример, у тестаменту Аламанче, сина Даламана из 1363. год. помиње „*sure di drappo di seda*“. У једном документу из 1333. год. наведено је да се између осталог залажу „*drappi de auro*“. Често се поред опште ознаке „*drappo*“ наводи само боја, која тканину нешто ближе одређује. Тако је, на пример, у тестаменту Которанина Мароја Димовића, регистрованом у Дубровнику 1401. године, наведено „*mantello uno de drappo blavo*“ и „*zossa una de drappo bruno*“. Другим наведеним појмом „*rannus*“ означавају се вунене, ланене, свилене, па и материје ткане златом. Тако се казнецу Санку 1367. године поклања „*rannos in lana*“. У књизи VII глави XXXVIII Дубровачког статута из 1272. године помињу се „*rannis de lino*“. Комбиновање злата и свиле налазимо у једном документу из 1398. године, када неки Которанин залаже за дуг „*cultra ranni de auro et de syndone*“, као и једну „*vesta di ranno auri et sirici*“. Златне тканине „*ranno doro*“ помињу се у тестаменту Николе дон Пасквала де Рестис из 1434. године, којим оставља 74 дуката деспоту Лазару, јер је мање потрошио за набавку наведених тканина. У тестаменту сер Јоханиса де Лампре де Белица из Котора, умрлог 1445. године у Дубровнику, помиње се као дужник Витомир из Црнице, за комад „*de ranno doro*“. Некад се појам „*rannus*“ везује за локалитет и означава порекло тканине, или се чак везује за поједине народе. Тако се, на пример, у једном документу из 1329. године помиње 35 лаката

„panni de Verona“, које се у документима са почетка XVI века, писаним на српском језику, називају само „веронизи“. У тестаменту Р. Стјепашиновића, писаном у Сребрници 1444. год., помиње се „mantello negro de mantovano“, а у већ наведеном тестаменту Јоханиса де Лампре, као дужник се наводи кнез Дабижив за осам комада „panno de Mantua“. У тестаменту Николе Живолини Станишића, умрлог у Новом Брду 1435. године, поменута је „una gonella negra de panno de Vicenza“. Као дужник Јоханиса де Лампре у већ наведеном тестаменту јавља се Симон Чучула за једну кошуљу „di panno di Vicenza“. У тестаменту Дубровчанина Проданела Франка, умрлог у Ђенови 1442. год., помиње се гуњ од „panni negri de Florenzia“, као и „mantellum album panni de Londres“. Тканина истог порекла поменута је и у тестаменту Николе Которанина, канцелара деспота рашког, умрлог у Смедереву 1445. год., као осам лаката „de panno di Londra“. У неким документима је поред порекла тканине, некад допуњеног бојом, наведен и материјал, као у документу из 1427. год. којим се шаљу у Романију „panni laneos florentinos“, или је поред места производње наведен само материјал, као у документима из 1444. и 1446. године где се помињу „panni lane ragusine“, које у документима чешће срећемо само као „panni ragusei“. У једном акту из 1367. год. наводи се да је П. Салинбена купио „panni teotonicorum...“, а 1442. год. помињу се „panni turchini turchesci“.

Некад се у документима потврђује добар квалитет тканине, па се тако у једном документу из 1381. год. каже да је наведени предмет „de panno bonno“. Или је квалитет одређен термином „panno pobile“, како се карактерише тканина намењена за огртаче посланицима које Дубровчани шаљу на венчање Душаново, 1332. године. У извесним случајевима општи термин „pannus“ везује се не само за врсту тканине већ и за појам боје, па се некад, као у једном документу из 1393. год. помињу „panni de scarlato de grana“, или као у тестаменту Павла Мартиновића из Улциња из 1428. год. где се наводи огртач „de scarlatin de grana“. Некад се формулација поједностављује, као у документу из 1398. год., где се помиње пар „vestium de scerleto“, или као у поменутом тестаменту Мартиновића у коме се цитира огртач „de scharlatin“. За црвену боју се, поред наведених, употребљава често и реч „vermiglio“, као у тестаменту Никше Милосалића из Приштине из 1428. год. у коме се помиње покривач постављен „сop rapo vermiglio“, или у тестаменту Радосава Воцемилића из 1438. год., такође из Приштине, где је поменут „granazolo uno vermiglio de grana“. Сем црвених, у документима се често помињу тканине и у другим бојама. Милан Мергић, умро у Новом Брду 1402. год., оставља 8 лаката „panno morello“. У тестаменту Ђона кројача из Новог Брда 1441. год. међу осталим поменутом су и чарапе „di panno turchino“. У тестаменту Павла Стјепашиновића из Сребрнице 1444 наведен је и један огртач, постављен „сop rapo bianco“. Године 1447. Франко Проданић се обавезује да да Орсату Петра Соркочевића 172 дуката и 3 гроша „in pannis bonnis... coloratis in bonis coloribus... unum verde, et unum scarlatinum, duos turchinos et sex azurinos...“ У већ наведеном тестаменту Јоханиса де Лампре набрајају се кошуље „di panni verde, biancho, morello, biavo“, а у једном документу из 1440. год. у Хочи се помиње огртач „de panno suppo“...“ У тестаментима се најчешће поред назива одеће наводи само боја, без помена материјала од којег је начињена. У документима се изузетно помињу тканине у више боја, како је то наведено у једном акту из 1367. год. кад је заложено осам комада „pannogum florentinorum diversorum sologum“; или орнаментисане тканине, које се помињу исте године у једном случају украшене „de flore mandolarum...“

У српским изворима уз опште називе тканина, а чешће уз специјалне врсте кад је реч о боји често је навођена

црвена. Помиње се још 1235. у документу везаном за краља Владислава у облику „чрљенъ“. Исти термин се употребљава и знатно касније, на пример у остави банице Анке, војводе Сандаља и жене му Катарине из 1406. год. Цитиран је и у остави госпође Јелене 1436. године. У писму упућеном од Дубровчана госпођи Јелени и сину јој Балши јавља се облик „црљиенъ“, у потврди Степана Косаче из 1443. год. „црљиенъ“ и „црљвенъ“, а у његовом тестаменту „црљиенъ“ и „царљиенъ“, док се у тестаменту госта Радина из 1446. као боја тканине помиње „црвена“.

Црвена тканина употребљавана за владарску одећу, али и за покрове, означава се термином „црљвиеница“ или „вагрѣница“. Помиње је архиепископ Данило у животопису краља Милутина, описујући одећу Симониде приликом посете Кателини — „чрљвиени царѣские и вагрѣнице озрахоу се свѣтеште се...“ из чега се види да је одећа блештала. Описујући живот св. Саве, Теодосије на једном месту, говорећи о Стефановом крунисању, каже „препаса га и украси багреницом...“, а даље после Савине смрти у Трнову наводи — „цар (бугарски) пришав гробу светога... и положи частан камен врх гроба и покри га царском багреницом...“, што недвосмислено потврђује другу функцију ових тканина. Знатно ређе се у документима наводе друге боје, на пример плава, коју налазимо у тестаменту Јелене, мајке војводе Степана из 1442. године, у коме својој унуци оставља појашчић рађен на „плаветнои тканице“. Изузетно се у нашим изворима помињу орнаментисане тканине, које се још у Синтагмату М. Властара означавају као „мирско тѣкание тѣкателными оушиштѣными испиштѣенно“. Украс се обично везује за специфичну врсту тканина. У опису већ наведене Симонидине одеће текст се наставља... тако и польскии цвѣти многообразными добротами испиштѣени“, из чега произилази да је тканина била и орнаментисана. У Доментијановом житију св. Саве, описујући како је Сава наговарао разбојнике да се окану свога посла, поклањајући им „свитиѣ красныи многоцѣнныи отъ великаго оловѣе лъвы оукрашены...“ налазимо један од ретких описа украса тканине.

О украшавању тканина драгоценим камењем, чиме је стварана својеврсна орнаментика, о чему сведоче и ликовни извори, говори Цамблук у животопису Стефана Дечанског “... и свилене тканине које су имале бисере и драгоцено камење не могу се задржавати и описивати...“ У потврди издатој у Доброј Води 1443. год. херцег Степан Косача прима контуш „златомъ фиѣранъ црвѣнога азамита...“ и плашт „црљѣнога азамита с висѣрѣными парѣтами...“ Овај последњи украс потврђују многе представе на фрескама.

Врсте тканина ● Називе за поједине врсте тканина можемо пратити на основу писаних докумената углавном дубровачких, а знатно су мање заступљени у актима на српском језику. Они су грчког или латинског порекла, а знатно ређе словенског, што је и разумљиво, јер су цитиране тканине углавном стране провенијенције, или рађене по узору на стране. Занимљиво је да се у српским документима више употребљавају грчки термини, о чему сведоче нека акта донета упоредо на српском и латинском језику у којима се ови термини преводе на латински. Употреба појединих назива за одређене врсте тканина некад у више варијанти с временом се мења, а некад се у истом временском периоду иста врста тканине појављује са више назива.

Ако пођемо од тканина које се јављају у документима свих друштвених слојева, а најчешће у народу, навешћемо „sclavinu“ или „schiavinu“, грчки „εσλαβινα“, грубу тканину за коју се претпоставља да је производ домаће радиности, али не само наших области већ ширег подручја, а која је у неким случајевима извожена, али и уво-

жена. У документима се помиње у функцији покривача, а некад и одеће. У неким случајевима је ближе одређена атрибуирањем појединим народима, а некад и локалитетима на нашем терену. Склавине се помињу у дубровачким документима од краја XIII века. Тако је, на пример, 1284. год. украдено са дубровачког товара између осталог и „schlavinas“. Из једног документа из 1367. год. сазнајемо да се „sclavinas“ односе на продају у Млетке, а од времена турске доминације извозе се и на њену територију. Помињу се у тестаментима дубровачких занатлија, на пример Грубоја и Мароја из 1363. год., од којих први оставља две „schavine“ а други три „sclavine“. Често се помињу и у тестаментима жена – Гојна, супруга обућара, оставља нећаки две „shivine“. У тестаменту дон Марка Плована, који умире у Новом Брду 1390. год., поменути су и две „sclavine“. У неким документима су наведене у већим количинама, кад су намењене трговању, као у тестаменту Радича Грубачевића из 1458. год. у коме је између осталог наведено 76 „schavine“. Ређе се у документима помиње мрчина, која се сматра врстом склавине, а употребљава се за одећу. У једном документу из 1316. год. заложена је, између осталог, „clamidam de mircina“, а у документу из 1381. год. четири тунике „de mercina“. У XIII одељку Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића помиње се „плаш мрчини“ коме се одређује цена шивења, што потврђује њену употребу у одевне сврхе, а говори и о распрострањености ове тканине у народу. Од финијих вунених тканина најраспрострањенија је раша. На латинском „rasum“ је окарактерисана као племенита тканина. За њу се зна да је произвођена у Дубровнику, а крајем XIV века за владе Твртка I чињени су покушаји да се њена производња оствари и у Босни. Често се у дубровачким документима помињу различити одевни предмети начињени од ове тканине. У актима се најчешће не наводи њихова боја, као на пример у тестаменту Добруше, регистрованом у Дубровнику 1363. год., где се помињу „gunelle di rassa“, које оставља сестри. У Хочи се међу стварима трговаца 1440-41. помиње „mantellum de rassa“. У исто време у једном документу са Лопуда наводе се „calligarium rassa“ а у једном дубровачком документу из исте године 30 лаката „la raxe“. Некад се у документима јавља и раша бела или црна, а тек крајем XIV века у другим бојама. У тестаменту Братоја Радомилића из 1348. године помињу се четири лакта „di rassa blanca“. Године 1449. патрон барке Радашин Миогостић међу осталим стварима поседује „gonella negra de rassa“. У тестаменту Радосава Стјеповића из 1416-18. г. наведене су раше у више боја — 90 лаката „rassa bianca“, 9 лаката „rassa modrina“ и 10 лаката „rassa negra“. У ценовнику за бојење различитих тканина фарбара Милковића из 1419. год. за „rassie“ су као боје наведене — biavo, verde, rosso и ravopazo. Занимљив је ценовник за бојење у општинским бојадисаоницама из 1455. год. у коме су издиференциране раше произведене у Дубровнику и оне донете са стране, јер се појављују као „rassa a Ragusei“ и „rassa a forestici“. Назив за поменути групу тканина је довођен у везу са старом Рашком, што се не може документовати, али постоји могућност да је настао у вези са техником рада која нам је непозната, али јој је близак термин „gaso“ којим се на талијанском језику назива атласни преплет. Могућно је да њеној финијој врсти припада саја, за коју је објашњење на талијанском „gaso di lana“. Саја и данас означава фину чоју. Ова врста тканина је поменута у Дубровачком статуту у поглављу које казује колико комада појединих тканина садржи једна бала. За њу се каже „item saje rescie octo pro balla“, што је ставља у категорију тежих тканина. Поменути је у једном документу из 1393. године, где се наводи продаја једног комада „ranni de saya“. Стамета су специјалне тканине, по du Sange-u, staminea, талијански stametto, француски étamine. Н. Томазео објашњава да су рађене од најфинијег и најиздржљивијег дела вуне, што би значило да су танке и јаке. Помињу се у дубровачким

документима. Налазе се у дубровачкој пошиљци српском краљу 1329. год. где се помиње 10 комада „de stamento“. Властелину Војиславу Војисављевићу послато је 90 комада „de stamentis“. Дубровчани су овом тканином трговали са залеђем. Тако се помиње да је дубровачком трговцу 1329. год. одузето међу осталом робом 36 лаката „de stameto“. Године 1334. отето је, у Сушици, Франциску сину Которанина цариника у Новом Брду, између осталог, 4 комада „de stamento“. Исте године украдено је Припани жени Радослава, кад је долазила у Дубровник, 3 лакта „de stameta“, а Радослави служавки „tunica de stameto“. Помиње се такође да је 1350. год. украдено 9 лаката „stameti vermigli“. Кад су 1348. год. у Дубровнику наметнуте дажбине на стране тканине, између осталих поменути су и „stameti“. Од наведених података само један ближе одређује цитирану тканину наводећи да је црвена, а други да је намењена одевању.

Скерлет — скрљато scharlatum, scharlato је тканина обојена крмесом, или „granis de scarlato“. Кармизи — на арапском означава тканине тамноцрвене боје. Термин се увек односи на скупу боју, а не на врсту тканине, јер се под овим појмом по В. Клејну јављају сукно, свила и друге тканине. По du Sange-у појам — scarlate се односи на вунене тканине. У изворима се ретко у реч скерлет наводи и врста тканине, тако се, на пример, у дубровачком документу из 1390. год. којим Дубровчани склапају уговор са фарбаром магистром Домиником Филипом из Агубија, цитирају „rassas scharlatinis“. Иначе се обично скерлетне тканине наводе без ознаке материјала само као — scarlato, scharlatinum, или scharlatin. У Дубровачком статуту се помињу као „scarlede magne“ (у смислу скупце), а у Душановом законнику као „скрљата и малџ и велике роуке“. У нашим документима се јављају од прве половине XIII века. У једном акту из времена краља Владислава 1235. год. помиње се 10 лаката „скрљата чистога и чрљенога“. Цитира се као „скрљато“ у документу који издаје краљ Милутин у Врхлабу 1302. год. где се каже да се Дубровчанима „не узима на силу“ ова тканина. У нашим документима се скерлет некад јавља под појмом гримиз, како се, на пример, налази у документима везаним за херцега Степана Косачу, када се 1466. год. помиње „кловуќк едань царвена гримиза“, а у његовом тестаменту „шва царљина гримиза са златомљ“. Међу теже тканине које се некад наводе у документима спада и бархан. Изведен је од арапске речи „barrakan“, којом се подразумевају неке свилене тканине. По Н. Томазеу и Б. Белинију „barracane“ је врста тканине начињена од козје длаке; у Академском словару рускога језика „баркани“ је вунена тканина слична камелоту, што одговара претходном објашњењу, а што налазимо и код du Sange-a по коме је -barracanus -cameloti species. Међутим, он се некад доводи у везу са немачким -Barrschet, што значи сомот. Производи се у дубровачким ткачким радионицама, а наводи се и у ценовницима бојења. Тако се у ценовнику бојације Антонија ди Лоренца из 1422. год. помиње као „barchani“, као и у ценовнику Радована у коме се цитира одмах после раше. У Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића поменути је као део женске и мушке одеће „варџањ женски и варџањ мушки“, тако и у дубровачком тестаменту из 1423. год. којим Радула, кћер Озроја кројача, оставља Јелуши, удови Живка крзнара „uno barracano negro“. Никола Милетић, општински стражар, обавезује се да испоручи Марину Добричевићу са Ластова 17 лаката „barchani de bombice“, што би значило да се израђује и од памука, а да се термин више односи на текстуру него на материјал, јер је, на пример, у једном дубровачком документу из 1455. год. констатовано да се од украдене вуне раде разне тканине, као раше, бархани, које треба заплени. Са њим би се можда могао довести у везу брачин, који се некад наводи у српским документима, на пример у покладу госпође Јелене из 1436. год. „веначацъ висѣранъ по црвеномъ вачниѣ“. Поменути је и у писму дес-

пота Стефана Лазаревића из 1417—19. упућеном сребрничким цариницима којима се налаже да плате Миху од царине „... за контџш и вџачини“ што је деспот узео од њега. Од краја XIV века у документима некада срећемо тканину рађену од камиље длаке — камелот, различито називану. У једном акту из 1389. год. помиње се комад „zambilloti virmilei“ рађене у Валони. У тестаменту Павла Стјепашиновића из Сребрнице 1444. год. међу осталим предметима наведен је „uno mantello de zambeloto rosso“, а у тестаменту сер Јоханиса де Лампре из Котора, писаном у Дубровнику следеће године, међу оставштином у његовој кући помињу се „vesti de zamiloto“. Како је у питању тежа материја, употребљава се за горње делове одеће. Од увозних вунених материја у раним дубровачким документима са краја XIII века некад се помиње иприја, која је названа по граду Ипру. У једном документу из 1284. године наводи се комад „ipre verda“, комад „ipre vermela“ и комад „ipre blava“, што се процењује на 162 перпера, а у документу из 1285. год. се каже да је примљен из Котора и царинен, између осталог, комад „de urgia viridis“. Ова тканина се помиње у већ навођеном делу Дубровачког статута којим се одређује да се у балу пакује 7 комада „урге“.

Од лакших тканина које су имале широку примену најчешће се у документима помиње платно. Било је производ домаће радиности, ткано је у дубровачким занатским радионицама, а некад и увожено. Њиме се, као што смо већ навели, у извесним случајевима, у средњовековној Србији плаћала казна. Познато је да цар Душан поручује у Млецима поред осталих тканина и 200 комада платна. Вито Гучетић је добио од млетачке владе 12.000 дуката кредита, од чега је за осам хиљада дуката требало да извезе у Србију платно, Дубровчани шаљу на босански двор 1402. год. платна из Кома, Сандаљ Хранић добија од њих веће количине платна, а његов брат Вук једном приликом два комада финог платна. Платно се у дубровачким документима најчешће наводи под појмом „tela“, ређе „terlixis“, који по компликованијој текстури представља специфичну врсту сродну цвилиху. „Terlixis“ се помињу у Дубровачком статуту где се прописује да је за једну балу потребно осам комада, по чему се закључује да спада у теже тканине. Обе врсте се јављају у ценовнику бојења из 1398. год. У ценовнику бојења Милкавића из 1419. поред „terlessi“ иду „bambesini“, а затим „tele“. Помињу се у документима од краја XIII века, на пример у документу из 1285. год. где се наводи да је примљено на царинење међу осталим тканинама „terlixis“. Најчешће се наводе у документима везаним за обичне грађане, жене и занатлије, као у тестаменту Катарине, жене Симе Которанина, која 1348. год. између осталог оставља два комада „de tela“. Исте године Братоје Радомилић оставља три комада „de tela“. Године 1363. већ помињана Добруша намењује сестри комад „di tela“, а занатлија Грубоје између осталог комад „de tela“. Ређе се у документима платно ближе одређује. Године 1376. заложено је 250 лаката „tele lini“, а 1422. год. Ратко стрижаљ сукна залаже код Антона Вучетића, између осталог, једну „curtinam tele aureate“. Некад се помињу ланене свилом везене тканине, као што су 1382. год. заложене две „mappicas ranni linee pictas sigico“, или како се то много раније наводи у остави жупана Десе и његове мајке, где се између осталог цитирају две „cartine de drapo lineo operate cum seta“. Платно је рађено, као што се из наведених примера види, од лана, али у извесним случајевима и од памука, како је наведено у тестаменту из 1459. год. златара Живка Гојаковића, где су поменути два комада „de bombazine“. У документима која се односе на Дубровчане у пролазу или привремено настањене на територији Деспотовине помиње се и ова врста тканине. У тестаменту Радише Станчића, званог Завртица, писаном у Руднику 1400. год., помињу се два комада „de tela“, а Тасовец, умро у Новом Брду 1402. год., оставља између осталог „de tella“ 30 лаката.

У тестаменту Јакоба ди Бенегунде, умрлог у Београду 1444. год., наведена је „vesta biava fodrata di tela biava“. У тестаментима се често цитирају и разни покривачи од платна; наводимо тестамент Јоханиса де Лампре де Белица из Котора у чијој се заоставштини налазе шест „tovaglie de tola“, као и три „nape de tola“. Из наведених примера виде се многоструке намене платна, као и различити називи под којима се јавља.

Као посебна врста платна у документима се често помиње фустан. То је танка материја, што потврђује пропис који доноси Дубровачки статут којим је за балу фустана предвиђено педесет комада ове тканине, што га у односу на остале тамо наведене тканине ставља у групу танких и лаких. Помиње се у раним дубровачким документима као „fostagno“, „fustagno“, или „fustano“. У документу из 1284. год. наводи се да је са товара, на путу за Брсково, између осталог украден и комад „de fostagno“. У ово време је увожен из Италије, углавном из Апулије и марке анконитанске, одакле је 1321. год. увезено 400 комада „de fustanis“. Године 1335. послато је у Србију 38 комада „de fustagni de Venecias“ и 37 комада „de fustagnorum della Marchia“. У Которском статуту се одређује нарочита трошарина за „fustanei rannos vel fustanos“ за извоз у Србију, Бугарску и Угарску. Босанци се такође снабдевају фустаном у Дубровнику, тако године 1325. један од њих мења коња за комад „fustani“. Сандаљ Хранић 1417. год. набавља хламиду од фустана. Фустан се производио и у Дубровнику у другој половини XIV века, па га налазимо и у ценовнику бојења из 1398. где се наводи као „fustanee“, а у ценовнику из 1419. год. помиње се као „fustagni“. Овде се јавља у групи са тканинама „terlessi“ и „bambesini“. Помиње се у тестаментима Дубровчана начињеним на територији Деспотовине. Наводимо тестамент Јакова Витковића, умрлог у Приштини 1438. год., у коме се између осталог помиње 6 лаката „di fustano“, а у тестаменту Ђона кројача у Новом Брду из 1441. год. поменуто је 7 лаката „de fostagno bianco milanexe“. Јакоб ди Бенегунда, умро у Београду 1444. год., тестаментом оставља „mantello foldrato con fustagno“. Из овог последњег податка види се и једна од намена ове тканине у одевању у средњем веку.

Свила као сировина, али и као готова тканина, помиње се у нашим средњовековним изворима. Произвођена је у региону манастира Дечана, чији људи настањени у области Пилота дају манастиру годишње 60000 чаура свилене бубе, а људи Светих Арханђела у Призрену, по Душановој повељи издатој овом манастиру, обавезни су на 100.000 чаура годишње. У исто време помињу се и ткачи у селима призренског манастира, што говори да се свила тамо ткала. Ово потврђују и подаци које нам пружају документа из Дубровачког архива. Године 1335. помиње се свила као материјал за ткање, јер се јавља у мерама за тежину, наиме помињу се две и по либре „de syrico de Priseren“, а у другој половини XIV века неколико пута се наводе прекривачи из Призрена, за које се претпоставља да су били од свиле. Тако се 1364. год. помињу четири „tovaglie de Pirseno“, 1374. год. мали прекривач „de Pririno“, а 1391. год. „seda de Pririno“. У тестаменту Радосава Воцемилића из 1438. год., писаном у Приштини, наведено је 18 унчи „di seda di Stipo“ у вредности од 9 перпера. И у овом случају је у питању свила још неисткана. Свила у истом стању али не ближе одређена поменуто је, на пример, у дубровачком тестаменту Милне из 1363. год., где се наводи „meza libra di seda“. Свила се у то време, сем поменутих места, производи на пример у Крешеву, затим у суседној Албанији и Грчкој. Некад се свилена тканина из наших региона јавља под општим термином, као у једном документу из 1313. год. где се помиње осам лаката „velli de seta sclavonesca“. У дубровачким документима је честа употреба општег термина за свилу — seta, seda, или siri-co, која не одређује ближе врсту тканине. Још се у ос-

кументима се такође помиње ова тканина. Налазимо је међу различитим тканинама које се цитирају у покладу жупана Десе и његове мајке Белославе из 1281. год. у облику — *hamito*. Помиње се у својству покривача за олтар, затим покривача за путир, где се каже „*de hamito orerato ad aurum*“. У истој остави помиње се и комад „*de hamito . . . cum smaldis et perlis*“. У једном дубровачком документу из 1368. помиње се испуљивање једног „*serretam de hamito*“. Из наведених примера закључујемо да се ова тканина употребљавала за луксузну одећу, али и у ентеријеру, како црквеном тако и лаичком. Јавља се као једнобојна тканина, затим проткана златом, о чему сведочи пример из поклада жупана Десе и теста-мента херцега Степана, а што потврђује латински превод у тестаменту — *brochatum auri*, или се украшава златом на недовољно одређен начин, можда везом, како закључујемо из документа из 1443. год., или украшава драгим камењем, што се види из поклада жупана Десе, о чему сведоче и ликовни извори. Одговарајућег описа, али без специфицирања врсте, помињу се тканине у нашим старим биографијама. Тако Теодосије у житију св. Саве наводи да је овај послао манастиру Ватопеду, између осталог, „завесе часне златом ишаране“. Данило у животопису краља Драгутина помиње мноштво дарова које овај упућује манастирима и ван земље, а међу њима и „свештеничке златоткане одежде“. Нешто је одређенији Цамблук који у животопису Стефана Дечанског, говорећи о украшавању манастира Дечана, помиње „свилене тканине које су имале бисере и драгоцену камење“. Сомот или велут је свилена тканина специфичне текстуре. На Истоку се радила у раном средњем веку, на Западу је произвођена од XIII века, као једнобојна, а после 1400. године израђује се са орнаментима у више боја, или са утканим златом. У покладу Јелене, кћери кнеза Лазара, из 1441. год. између осталог се помињу два појаса на „*velut*“. У дубровачким документима ова тканина се јавља крајем XIV века. На пример 1392. год. заложен је „*scium veluti nigri*“. Много чешће се помиње у документима XV века, кад се јавља и више врста ове скупocene тканине. Велут, ничим ближе одређен, помиње се у тестаменту Радивоја Вокцића, умрлог у Трепчи 1441. год., који између осталог оставља „*zupeto di veluto*“. У тестаменту Јоханиса де Лампре де Белица из Котора 1445. год. појављује се као дужник за „*veluti*“, војвода Степан. Велут у боји јавља се у тестаменту Николе Которанина, првог канцелара српског деспота, умрлог у Смедереву 1445. год. Он оставља између осталог „*vesta pova da veluto negro*“. Налазимо га и у једном документу из 1440. год. кад се помиње у Хочи „*zupanos duos de rapno cum manicis de veludo negro*“. У тестаменту Проданела Франка, умрлог у Ђенови 1442. год., помиње се „*diploidem unam veluti stremexi*“. Орнаментисан велут се наводи у тестаменту из 1458. год. Радича Грубачевића, вунара из Дубровника, који оставља „*tre zopareli, una de veluto figurato*“. У спору пред Павком Стјепашиновићем, вођеном 1442. год. у Сребрници, помиње се 27 лаката „*veluti nigri figurati*“. Атласни велут, као специјална врста поменуто је у признаници коју которском бискупу даје неки талијански трговац 1447., као смотак „*veluti cetenini*“, а 1440. год. био је заложен, између осталих луксузних тканина, комад „*de cetani velutatam alexandrinum*“. У већ помињаном тестаменту Проданела Франка наводи се „*diploidem velluti nigri avelutati*“, што би могло да се тумачи као рељефни велут. Хаздеј — хаздеј — помињан у српским изворима, по свој вероватноћи спада у групу велута, сумњамо да се њиме подразумева одређена орнаментација, јер се, на пример, на једном месту у остави поспође Јелене из 1441. год. помиње „*погасъ бисераиъ на хаздею црвенъ . . .* као и „*виенаць великога бисера с каменици зї положен по хаздею*“. На основу овог цитата јасно је да је реч о једнобојној тканини. „*хаздеи*“ се помиње међу драгоценим тканинама у писму из 1417. год. које Дубровчани упућују деспоту Стефану Лазаревићу.

Међу цењене тканине спада — камха која се помиње у истом писму из 1417. год. као „*хамоухе*“. Преузета је од грчког термина — „*хамоухα*“, латински је назив — *самосум* или *самоса*. Назив јој је персијског порекла. По тумачењу Џонсона она је типа дамска, једнобојна. Ово тумачење потврђују инвентари и сачувани материјал у руским ризницама, где је најраспрострањенија од свих тканина. По du Sange-у, она може да буде и од памука, чиме се слажу и новији руски истраживачи. „Камка“ је по објашњењу В. Клејна тканина са једном основом и потком, мустра се ствара променом везивања основе и потке. Ради се једним истим материјалом. Ово би одговарало тканинама данас познатим као дамаст. Помиње се у дубровачким документима. У тестаменту Ђона кројача из Новог Брда наводи се 1441. год. „*una zuppa de chainucha*“. Налазимо је у тестаменту Проданела де Франка, умрлог у Ђенови 1442. год., где се јавља „*gonella in samssa*“. Године 1455. Јелуша жена Паскоја Соркочевића, челника деспота Ђурђа, жели да се њеној кћерки сашије „*gonella de chamocha rossa turchesca*“. Будући да би камха по текстури била синоним за дамаст, у руској терминологији позната као „камха адамашка“ или „дамашка“, наводимо неке примере где се ова тканина јавља и под тим појмом. У тестаменту Јоханиса де Лампре де Белица из Котора помиње се 1445. год. и један „*mantello de damaschino celestro*“. Радивоје Вокцић, умро у Трепчи 1441. год., оставља „*zupeto di damaschino*“. Године 1447. Руско Тудровић се обавезује да Ивану званом Турчино да 61,5 златних дуката за 41 лакат „*damaschini de Florentia*“. Овај документ потврђује већ познату чињеницу да је ова врста тканине произвођена и на Западу, у ово време особито у Италији, а не само на Истоку одакле је и прихваћена. Постоји и златна камха са особитом техником увођења нити упреденога злата подметнутим чуном. Ова врста се помиње у једном документу из 1440. год. где се међу заложеним тканинама налази комад „*de damaschino alexandrino brochatum*“. Овој групи камхе би могла да припада и тканина која се помиње у тестаменту херцега Степана Косаче, који своје сину Степану оставља „*плицъ царленого дамашкина съ златомъ*“. Она се знатно чешће помиње у српским документима с краја XV или у XVI веку, под различитим називима.

Златоткане тканине, сем раније наведених материја које су у неким случајевима проткане златом, помињу се у српским документима под општим појмом као „*пандоури*“, у већ навођеном писму упућеном Стефану Лазаревићу. У дубровачким документима налазимо их у депозиту жупана Десе у његове мајке из 1281. год., где се помињу покривачи за путир и наруквике „*de drapo ad aurum*“, као и покривач „*de seta ad aurum*“. У једном документу из 1333. год. помиње се залагање „*drapi de auro*“. У тестаменту Јоханиса де Лампре из 1445. год. јавља се као дужник Витомир из Црнице за комад „*rapno doro*“. У тестаменту сер Николе дон Пасквалис де Рестис из 1454. год. помиње се „*ranne doro*“, а у једном документу из 1443. год. јављају се „*tre capelli schiavoneschi brocadi d'oro*“. У неким документима златоткане тканине су ближе одређене. Тако се у већ поменутом документу из 1440. год., којим се залажу тканине у Дубровнику, помиње и комад „*demaschino alexandrino brochatum de auro*“, а у тестаменту Проданела Франка из 1442. год. „*biretam unam stremexi laboratam in auro*“. Знатно раније у тестаменту Приасни де Рањине из 1348. год. поменуто је „*gonella de scharlato et lo overo doro*“. „*Oli-veri*“ се помињу у Дубровачком статуту из XIII века. Оловере тканине бојене пурпуром из Тира називаним „*оловѣров*“, латински — „*holoverum*“ помињу се и у српским изворима као — оловере. Налазимо их у Доментијановој биографији св. Саве који поклања разбојницима, у намери да их одврати, од пљачке, „*. . . свити красни многоцѣнни отъ великаго оловере львы оукрашени . . .*“ из чега дознајемо да су орнаментисане.

Овим прегледом најчешће помињаних тканина у српским и дубровачким документима од краја XIII века није исцрпљен списак свих тканина које се у њима наводе. Анализа појединих група и одређених врста показује богатство и разноврсност увоза у коме водећу улогу имају скупочене тканине, често из веома удаљених земаља. На основу новијих истраживања и анализа покушали смо да ближе осветлимо и са више аргумената окарактеришемо поједине врсте тканина, које се најчешће срећу у документима. Знатно ређе у њима налазимо податке који говоре о тканинама наше домаће производње, која без сваке сумње није излазила из оквира домаће радиности. Постоје претпоставке — за које нема чвршћих аргумената сем литерарних извора — о постојању ткачких радионица на нашим средњовековним дворovima, особито на двору краља Драгутина, где се помиње израда златотканог текстила. Ова чињеница је у супротности са примедбом византијског посланика који посећује Драгутинов двор и изненађен је скромним изгледом и одећом краљице Каталине коју затиче да преде. Ова чињеница, мада субјективно исказана, доказује општу распрострањеност ткачке домаће радиности, чак и међу највишим круговима. Познати су покушаји Твртка I да на своме двору оснује радионице за израду сукна под стручним руководством дубровачких мајстора.

Ликовни извори ● Тканине су током средњег века примењиване за различите потребе, на разноврстан начин. Главне податке о њима пружају нам писана документа и литерарни извори, док се њихов изглед, начин употребе и украшавање могу пратити готово искључиво проучавањем ликовних извора, јер је из овог периода сачувано незнатно оригиналног материјала. На сразмерно ретке налазе тканина при археолошким ископавањима, које су најчешће у фрагментима, знатно утиче њихов састав, подложен брзом пропадању, с обзиром на неповољне услове којима су вековима биле изложене.

Од ликовних извора овог периода најпогоднији за проучавање орнаменталног украшавања тканина су сачувани комплекси фресака у нашим средњовековним архитектонским споменицима. Чињеница да су оне углавном датоване олакшава њихово сигурније временско и стилско груписање. Поредићи насликане узорке са сачуваним тканинама у музејским и другим колекцијама широм света, за многе налазимо аналогije, што иде у прилог и ранијим мишљењима да су сликане по сувременим узорима. Ову проблематику код нас начео је проф. С. Радјојчић проучавајући средњовековне ктиторске портрете, а затим је разрадио проф. Ј. Ковачевић обрађујући ношњу балканских Словена. Касније је овај проблем само дотицао. Последњих година је аналогној проблематици врло студиозно приступила Б. Клесе, која је детаљно обрадила узорке тканина на талијанском сликарству XIV века, а чији је рад за нас од значаја ради упоредних студија, утолико више што је талијанска производња тканина најчешће заступљена у нашој употреби, о чему сведоче, сем ликовних, и писани извори.

Орнаменти ● Узорци тканина се на фрескама јављају углавном на одећи световних и црквених лица, насликаних у ктиторским и другим, првенствено историјским композицијама, као и на представама појединачних фигура. Сем у одевној примени тканине са узорцима се користе и за украшавање ентеријера, а најчешће су примењене на појединим деловима намештаја. Орнаменти су у неким случајевима истих карактеристика за обе групе предмета, али су знатно чешће ове друге једноставнијег украса. Изузетно, покривачи олтара и посмртног одра су богатијег узорка. Драпирание тканине су готово редовни декор доње зоне наших средњовековних споменика и одликују се својеврсним украсом. Некад су

орнаменти на насликаним тканинама видљиви само делимично, што отежава њихово комплетно сагледавање, али се у извесним случајевима целине могу успешно реконструисати.

По карактеру узорака орнаменти насликани на тканинама могу да се групишу у геометријске, биљне и зооморфне, а често је и њихово комбиновање. Обрађени су или као изолован декоративни украс који се у одређеним интервалима понавља, или су компоновани у бескрајном низу. Јављају се као слободни у простору или се постављају у оквиру, геометријске, ређе биљне, некад изоловане, али решаване и као бескрајни орнамент. На основу ликовних представа готово је немогуће судити о врсти тканине, али има довољно елемената о њиховом начину украшавања, као и колористичким односима насликаних орнамената, што је у складу са сачуваним оригиналним материјалом.

ГЕОМЕТРИЈСКИ ОРНАМЕНТИ ● Најједноставнији украс, састоји се од неколико хоризонталних паралелних трака. Насликан је на драперији у доњој зони Богородичине цркве у Пећи. Аналоган систем украшавања сачуван је на неколико фрагмената тканина које се чувају у Ермитажу, пореклом су са Сицилије, а настале у XIII веку. У истој цркви у Пећи на рукавима Саломине хаљине, просторе између паралелних хоризонталних трака красе мреже ромбова, украшених цртицама или тачкама, а нешто сложенији систем међусобно спојених ромбова насликан је на одећи св. Димитрија на јужној страни апсиде. Декор искључиво оријентисан на мрежу ромбова карактеристичан је за најстарије кинеске, а у XIII веку особито сицилијанске текстилне производе. Мрежа ромбова, који су у центру украшени по једним ромбом, јавља се на одећи једне фигуре на северној страни источног зида у другој зони у св. Клименту у Охриду, као и на одећи једне личности из ктиторске композиције на јужном зиду наоса у цркви св. Апостола у Пећи и једног светитеља на западној фасади Богородице Захумске. Ромбови испуњени ситним ромбовима, мотив познат као „голубово око“, украс су везеног фрагмента, нешто млађег налаза, из гроба бр. 5 из наоса гробне капеле у Бобовцу. Исти мотив у одговарајућем оквиру, у угловима прекинут ситним ромбовима, краси одећу мушке световне фигуре из ктиторске композиције на јужном зиду наоса у поменутој цркви у Пећи, као и одећу царице Јелене из композиције „Цар Константин и царица Јелена“ у Лескочецу. Исти мотив, у угловима прекинут тачкама као зрнима бисера, украшава тканину одеће једне фигуре из ктиторске композиције св. Апостола у Пећи (сл. 1). Сродно је конципиран фрагмент тканине Т. 639 из Ермитажа, а означен је као сицилијанска тканина XIII века. Иста арматура, у угловима украшена укрштеним линијама у виду слова X, краси хаљину друге фигуре из поменуте композиције у св. Апостолима. Нешто касније налазимо је на постави огртача арханђела Гаврила у цркви посвећеној Ваведењу код Липљана. Ромбови којима су на угловима и у центру додати кружићи красе ромбичне мреже на покривачу Агнеца у олтару манастира Дечана, а примењени су и на одећи светитеља на северном стубу наоса у Богородици Љевишкој у Призрену. Варијанта овог орнамента, која на пресецима ромбичне мреже има додате четворолисне розете, јавља се на одећи светитеља на једном стубу наоса и истој цркви. Сродан декор примењен је на огртачу на ктиторској представи краља Михаила у цркви св. Михаила у Стону. Тамо је мрежа четвороугла испуњена укрштеним линијама или се укрштене линије јављају у међупросторима и центрима крстоликог орнамента.

На неким тканинама насликаним на нашим ликовним представама наилазимо на мотив крста. Обрађен је као геометријска слика, некад се додавањем биљних елемената приближава вегетабилном решењу, или је то најзад

биљна стилизација која асоцира на крст. Примењује се као искључиви елеменат украса или један од елемената у комбинованом декору. У првој варијанти насликан је на одећи фигуре на јужном зиду наоса у манастиру Жичи (сл. 2). Аналоган мотив је сачуван на једном фрагменту тканине из Ермитажа Т. 11874, који је пореклом из гробнице св. Паулина у Тријеру, а води се као византијска тканина X—XI века. Крст укомпонован у геометризовани љиљан краси једну тканину у композицији „Пренос Немањиних моштију“, у јужној капели манастира Сопоћана. Крстови укомпоновани у кругове украшавају тканину на одећи ктитора у припрати манастира Трескавца. Сродну стилизацију налазимо као детаљ декора на једном фрагменту златом везене тканине из налаза у Царевцу, који потиче из XIV века и чува се у Историјском музеју у Трнову, а јавља се и на сачуваним црквеним везовима из XIV века. Нешто разуђенији тип истог узорка краси одећу једне фигуре у композицији „Пренос Немањиних моштију“ у Сопоћанима. Сродна стилизација је употребљавана као декоративни елеменат на најстаријим кинеским тканинама. Крстови дијагонално постављени у конкавне ромбове красе одећу царице Јелене на западном зиду у манастиру Матки и међупросторе медаљона на одећи једне фигуре из ктиторске композиције у манастиру Руденици, а уоквирени квадратима одећу Веронике у Богородици Љевишкој. Дијагонално постављени крстови у фризу, као оквирна трака, украшавају штампану тканину из јужног Тирола из XIV века, која се чува у Ригисбергу у Швајцарској. Мрежа ромбова на пресецима украшена равнокраким крстовима примењена је на одећи ктитора и две женске фигуре у ктиторској композицији манастира Руденице. Основа у виду шаховског поља која распоредом асоцира на крст, на одређеним местима прекинута квадратима испуњеним укрштеним дијагоналама, јавља се на одећи једне фигуре у јужној певници наоса у цркви св. Апостола у Пећи. Знатно разуђенија варијанта са крстовима испуњеним биљном стилизацијом краси одећу Богородице из Деизиса на западном зиду фасаде Богородице Захумске код Охрида (сл. 3). Фрагмент сомота украшен искључиво шаховским пољем, талијанског порекла, који припада XIV веку, чува се у Ермитажу Т.2302. Равнокраки крстови троуглих кракова, са малим крстовима у средишту, део су украса огртача ктитора цркве св. Михаила у Стону. Крстови чији су кракови завршени у виду срцоликог листа красе просторе између кружних медаљона тканине са поставе огртача св. Сергеја у наосу св. Никите, као и драперију једног светитеља на јужном зиду јужног параклиса у Трескавцу, док су уписани у круг примењени на покривачу Агнеца у сцени „Причешћа апостола“ у олтару Краљеве цркве у Студеници. Геометризација овог типа крстоликог украса јавља се у међупросторима декора укомпонованог у кругове на огртачу једног од краљевића у ктиторској композицији у Сопоћанима. Стилизација кракова у виду копља, постављена у међупросторе медаљона са двоглавим орловима, краси одећу св. Георгија у јужној капели у манастиру Жичи, а завршена троллистним палметима тканину покривача Агнеца у Дечанима. Ова стилизација је персијског типа, а примењивана је на византијским тканинама XI и XII века, али и раније. Налазимо је у фирентинском сликарству и на луканским тканинама XIII века. Разуђенија варијанта кракова завршених биљном стилизацијом исламског типа испуњава међупросторе кружних медаљона са двоглавим орловима хаљине деспотице Ливерине из нартекса у манастиру Леснову. Крст, кракова завршених троллистима као централни мотив уписан у ромб, јавља се на постави огртача деспота Стефана Лазаревића у манастиру Ресави (сл. 4). Сродна стилизација извезена је на фрагменту свиле, који се чува у Државном историјском музеју у Москви, а јавља се и у персијском сликарству.

Стилизација свастике увијених кракова примењена је у међупросторима, између кругова са двоглавим орло-

вима, на тканини огртача непознате принцезе у наосу манастира Дечана. Свастике красе мрежу ромбова на покривачу Богородичиног одра у композицији „Смрт Богородице“ у Богородици Перивлепти у Охриду (сл. 5). Један су од елемената декора сликане драперије у Новој Павлици. Свастика полукружних завршетака налази се као елемент украса на једном фрагменту везене свилене тканине у гробном налазу у Царевцу из XIV века, сада у Историјском музеју у Трнову.

Компликованија стилизација крста, која се приближава решењу звезда, насликана је у међупросторима медаљона на хаљини Стефана Првовенчаног у нартексу Богородице Љевишке и на одећи једне фигуре на јужном зиду наоса у истој цркви. Звезда се као украсни елемент јавља у кружним медаљонима на поменутих представама тканина у Богородици Љевишкој (сл. 6). Аналогна стилизација, мада сада укомпонована у квадратна поља, налази се на тканини шпанског порекла из XIII века, која се чува у музеју у Ригисбергу. Исти орнамент укомпонован у концентричне кругове налазимо на одећи једног светитеља на јужном зиду јужног параклиса у манастиру Трескавцу, као и на постави огртача св. Сергија у наосу св. Никите. Сродне стилизације се налазе у сицилијанском сликарству прве половине XIV века. Стилизације шестокраких и осموкраких звезда јављају се као елемент декорације на насликаним тканинама у манастиру Ресави. Красе међупросторе медаљона на хаљини деспота Стефана Лазаревића (сл. 7), а налазимо их и на одећи ратника и арханђела Михаила у истом манастиру. Врло сродан декор примењен је на тканини Т.558 из Ермитажа, насталој у Шпанији у XIII веку, а налази се и на фрагменту везене свиле из XIV века нађеном у кургану 20, у Белоречинској станици на Кубану, који се чува у Државном историјском музеју у Москви, инв. бр. 37258. Има га и на византијским тканинама XI—XIII века. Ређе је укрштање и комбиновање правих линија које некад стварају кукасте орнаменте или асоцирају на њих, украс који се јавља на тканинама из првих векова наше ере, откопаним у Антиное. Орнамент овог типа се користи као секундарни елемент декора на сликаној драперији у доњој зони на западном зиду нартекса у Богородици Љевишкој, затим на одећи светитеља на јужном зиду параклиса у манастиру Трескавцу. Укомпонован у ромбове јавља се на светитељу у јужној певници Богородичине цркве у Студеници, а комбинован са биљним орнаментима на одећу архиђакона Стефана у ниши северног олтарског простора у цркви св. Константина и Јелене у Охриду. У сличним варијантама налази се на одећи св. Никите и арханђела Михаила у Ресави. Елементи овог декора сачувани су на фрагментима тканина из Ермитажа означеним као талијански производи XIII—XIV века.

Групи геометријски решених стилизација могао би да се прикључи и украс на појединим тканинама који представља стилизована слова или врсте писма. Обично је то стилизација куфског писма, честа на одећи старозаветних личности, а у манастиру Каленићу се јавља на одећи једног светитеља, као и на појасу архиђакона Стефана у Ресави. Понекад украшава тканине персијског порекла из периода Селџука у XI—XII веку. Јако стилизована, компонована у хоризонталне траке, краси одећу једне фигуре у трећој зони западног зида наоса манастира Дечана. Стилизације сродног типа налазимо на тканинама шпанске производње XIII века. Композицију од појединачних слова, чак једног јединог, срећемо у манастиру Дечанима на одећи светитеља у луку изнад иконостаса, опет уклопљену у систем трака, док стилизацију појединих слова комбинованих са другим ситним орнаментима примењују мајстори при сликању одеће святих ратника у Ресави (сл. 8). Сродно орнаментисање тканина јавља се у француском и талијанском сликарству са почетка XV века и доводи у везу са хришћанском симболиком.

Најједноставнији орнамент састављен од кривих линија је груписање по неколико тачака, обично по три, које се распоређују наизменично у простору. Оне су често беле на тамноцрвеној или тамноплавој основи, што асоцира на нашивање бисера. На овај начин украшен је огртач архиђакона Стефана из капеле у Сопоћанима, као и хаљина Саломе из Ђаконикона Богородичине цркве у Пећи, затим је нешто касније исти орнамент насликан на огртачу св. Недеље у манастиру Велућу (сл.9), као и на драперији светог ратника из певничког простора у манастиру Каленићу. Одговарајући орнамент изведен уткивањем кипарског злата у тамноцрвену атласну основу налази се на фрагменту талијанске тканине из XIV века, која се чува у Ермитажу, Т.8742. Он се чешће комбинује са другим орнаментом, што налазимо у Сопоћанима, Грачаници, Каленићу и Ресави. Занимљиво је његово укомпоновање у тролите који асоцирају на облаке (омиљени мотив кинеских тканина), примењено на одећи једног ратника у Ресави. По четири тачке заробљене мрежом криволинијских ромбова красе одећу једне светитељке у олтару манастира Дечана, док само један кружић у центру краси мрежу ромбова на делу одеће царице Јелене, такође у Дечанима. Груписање тачкица око нешто већег централног круга, или два концентрична, такође је примењивано као декоративни елемент насликаних тканина. Налазимо га на арханђелу у северној капели у Сопоћанима, затим на одећи једног светог ратника у Богородичиној цркви у Пећи, а знатно касније на одећи једног великодостојника из манастира Велућа. Овај орнамент ограничен геометријским оквирима примењен је на неким одевним тканинама у ктиторској композицији светих Апостола у Пећи, где је уоквирен неповезаним концентричним ромбовима и делтоидима, а краси и простор између њих. Исти орнамент испуњава центре решеткасте арматуре криволинијских ромбова који украшавају горње хаљине царице Јелене из наоса у Дечанима. Он је централни мотив ромбичне мреже која је основа тканине огртача једне женске фигуре из Велућа. Кружна линија са додатим кружићима на спољној страни, а некад су у њеном центру концентрични кругови — декоративни елемент који асоцира на розету — јавља се или као изолован орнамент или се уписује у геометријске оквири. У првој варијанти примењен је на драперији у доњој зони олтарске апсиде Петрове цркве код Новог Пазара, а касније на одећи светих ратника у манастиру Каленићу и Ресави, где је комбинован са другим ситним орнаментима. Исти мотив заробљен у решетку криволинијских ромбова краси одећу ктитора у манастиру Градцу. Налазимо га и раније на тканини која покрива Христов одар у „Оплакивању Христа“, у Нерезима, а краси и драперије Христовог престола насликаног на југозападном стубу у наосу Сопоћана. Такође је насликан и на одећи једне фигуре на северном стубу наоса у Богородици Љевишкој, а појављује се и у Дечанима на хаљини Диоклецијанове кћери коју спасава св. Ђорђе. Примењиван је и у талијанском сликарству друге половине XIV века. Круг са тачком у центру, споља украшен кукастим орнаментом кривих линија, јавља се као централни мотив мреже ромбова на покрову Богородичиног одра у композицији „Смрт Богородице“ на западном зиду св. Климента у Охриду, или као један од мотива на огртачу непознате принцезе из наоса у Дечанима. Стилизација је инспирисана решењима са кинеских тканина. Орнамент концентричних кругова, на спољним странама украшен правоуглим додацима, краси централне просторе решеткасте арматуре орнамента примењеног на драперији Богородичиног престола у олтарској апсиди у св. Софији у Охриду. Мрежа квадрата која се испуњава орнаментима централног типа карактеристична је за производњу тканина у Шпанији, особито у XIII веку.

Биљни орнаменти ● Јављају се као изоловани елементи декорације, комбиновани са геометријским, сло-

бодни или укомпоновани у различите геометријске, ређе биљне оквири. У првом случају се компоњују наизменично или постављају у појасеве, опет наизменично.

Најчешћи елемент декорације су розете, палмете, ретко други цветови, затим листови, биљне лозице, или вреже. Биљни орнамент, често састављен од наведених елемената, углавном је стилизован, некада геометризован.

Розете се примењују као изоловани, једини елемент декора, или као део орнамента, или међусобно повезане у неку врсту мреже, стварајући основу за развијање украса. Најчешће сликани тип су розете са четири или осам латица. Слободне четворолисне розете насликане су у хоризонталним редовима на одећи арханђела Гаврила у ктиторској композицији у манастиру Леснову (сл. 10), као и на одећи архиђакона Стефана у ниши северног олтарског простора у цркви св. Константина и Јелене у Охриду. Розете овог типа искоришћене су као декоративни елемент тканина представљених још на грчким вазама V—IV века пре н. ере. Налазимо их на фрагменту тканине везене сребрном жицом нађене у већ поменутом гробу у Бобовцу. Украшавају талијанске тканине XIV—XV века, на пример фрагмент лампаса, који се чува у Историјском музеју тканина у Лиону, инв. бр. 22717. Розете овог типа, укомпоноване у мрежу ромбова, јављају се на тканини представљеној на фигури у IV зони северног поткуполног простора у манастиру Жичи, затим на јастуку у Ђаконикону Богородичине цркве у Студеници, на одећи светитеља из тамбура у Петровој цркви код Новог Пазара, као и на одећи св. Димитрија у Богородичиној цркви у Пећи, затим на хаљини царице Јелене у наосу манастира Грачанице. Четворолисна розета зашиљених врхова латица у духу исламске стилизације јавља се на доњој хаљини Вука, сина кнеза Лазара, у Љубостињи. Компоновање четворолисних розета у ромбове украсни је мотив тканина још на грчким вазама VI века пре н. ере, а среће се и на тканинама из Египта, мамелучког периода. Четворолисна розета укомпонована у квадратна поља краси драперију једног светитеља у медаљону на јужном зиду Сопоћана. Исти тип розете употребљен је као украс на пресецима мреже ромбова на одећи светитеља на северном стубу наоса у истој цркви а међусобно повезане стварају мрежу четвороугаоних издубљених простора испуњених другим орнаментима на одећи царице Јелене на западном зиду наоса манастира Матке (сл. 11). Њихово компоновање у мрежу, кад се стварају ромбичне конкавне површине, знатно је чешће. Примењено је у Сопоћанима, Градцу, Богородици Љевишкој, Краљевој цркви у Студеници, Марковом манастиру, Грачаници, Љубостињи, као и на тканини која се чува у Државном историјском музеју у Москви, инв. бр. 76990, а припада налазу из XII века из места Лучки код Кијева. Осмокраке розете наизменично побацане красе одећу ратника у нартексу манастира Леснова (сл. 12), а налазимо их на тканини талијанског порекла, која се чува у Ермитажу инв. бр. 588. Извезене су златном жицом на фрагменту тканине нађене у једном гробу из породице Санковића (XIV век), у селу Бискупу код Коњица. Исти тип розета укомпонован у хоризонталне низове примењен је на одећи једног светитеља у луку изнад наоса и олтарског простора у Дечанима. Краси и међупросторе између осмокраких звезда на одећи једног св. ратника, на одећи св. Никите у северној апсиди, као и на одећи св. Арете и још једног св. ратника у наосу Манасије. Осмокраке розете компоноване у хоризонталне траке декор су тканине из Ермитажа са почетка XV века, инв. бр. 611, талијанског или шпанског порекла. Укомпоноване у кругове красе одећу једног светитеља из нартекса у Леснову, а примењиване су и на талијанским тканинама из Луке из XIII века. Детал су орнамента са хаљине царице Јелене у композицији „Цар Константин и царица Јелена“ у Курбинову, као и на покрову Богородичиног одра у композицији „Смрт Богородице“. Одговарајући тип розета, укомпонован у ромбичне по-

вршине, примењен је као детаљ орнамента тканине на одећи деспотице Ливерине у Леснову. Слично је коришћен још на свиленим тканинама из VI—VII века, нађеним у Ахмину, као и на талијанским тканинама XIII века.

Најраспрострањенији биљни мотив је палмета, најчешће стилизована у виду љиљана, тролисна или са више кракова. Највише је примењивана током XIV и почетком XV века, мада је налазимо и у XIII веку, а употребљена је још на тканинама из Ахмина из VI века. Најједноставнији тип љиљана облик латица наизменично поређаних јавља се на хаљини једног владара у наосу Сопоћана (сл. 13), као и на једном ратнику у певничком простору манастира Каленића. Овај тип љиљана, укомпонован у мрежу ромбова, примењен је на хаљини царице Јелене у Лескоцу у композицији „Цар Константин и царица Јелена“. Јавља се у талијанском сликарству и на талијанским тканинама рађеним под утицајем Кине, из прве половине XIV века. Исти тип укомпонован у лучно извијену мрежу, у центрима прекидану, која ствара ромбичне конкавне површине на одећи фигуре у III зони северне стране олтарске апсиде у Сопоћанима, примењиван је и на шпанским тканинама. На други начин стилизован љиљан зашиљених латица, некад са додацима у доњем делу, краси покров у композицији „Смрт Богородице“ у Сопоћанима, као и одећу једног светитеља у манастиру Трескавцу, затим је употребљен на одећи једног ратника из манастира Грачанице, на оделу краља Драгутина у истом манастиру (сл. 14), као и на одећи једног ратника у Ресави. Сродне стилизације су примењиване као декоративни украс на шпанско-арапским тканинама XIV века, као и на талијанским тканинама рађеним под њиховим утицајем. Љиљани сродног типа примењени су на фрагменту покроба нађеном под стећком из Алишића код Санског Моста. Укомпоноване у мрежу ромбова налазе се на драперији Богородице из Деизиса у Богородици Захумској из друге половине XIV века, а спојене са другим орнаментима на одећи Ливерине у Леснову. Љиљани, доњих листова трансформисаних у волуте, укомпоновани у мрежу ромбова праве хаљину кнегиње Милице у Љубостињи (сл. 15). Исти начин стилизовања примењен је на тканини бр. 522 из музеја у Ригисбергу, која није ближе одређена, а налазимо га и на тканини бр. 2185 из музеја Клини у Паризу, која је пореклом из Египта или Сирије, из XIV века.

Петокраке палмете специфичне стилизације испуњавају ромбове разуђених страна на свили из Дамаска мамелучког порекла, представљене су на прекривачу Богородичиног престола у олтарској апсиди у Курбинову (сл. 16). Сродног су типа палмете на одећи ратника Арете у манастиру Ресави, мада су тамо трокраке. Слично, али издуженије, примењене су на одећи арханђела Гаврила у истом манастиру. Близак им је декор на једној египатској таписерији из музеја Клини бр. 21594. Другог типа, ближе кинеском начину стилизовања, су петокраке палмете које асоцирају на лотос, укомпоноване у квадрате, које су примењене на драперији светитеља насликаног у медаљону, на северном зиду Сопоћана (сл. 17). Петокраке палмете укомпоноване у мрежу ромбова створену од издужених розета, примењене су на хаљини Душанове супруге Јелене, насликане у наосу Матејића, док су исте палмете, нешто облијих листова, укомпоноване у исти оквир, употребљене као декор одеће краљице Симониде у наосу Краљеве цркве у Студеници. Петокраке палмете, по облику ближе листу, у истом декоративном оквиру као претходне, праве одећу једне фигуре у III зони олтарске апсиде у Сопоћанима. Сродна јој је стилизација палмете као једног од елемената декора укомпонованог у квадратна поља на одећи једног од ктитора манастира Велућа. Петокраке палмете, тек назначених облика, јављају се међу елементима декора на хаљини ктитора Богдана у манастиру Каленићу. Седмобрака палмета укомпонована у круг део је орна-

мента који украшава рукав Петра у ктиторској композицији у манастиру Каленићу. Ове палмете разуђених кракова, укомпоноване у кругове, праве одећу жене краља Радослава као и огртач њеног супруга у припрати Богородичине цркве у Студеници. Јако разуђене срећу се на талијанским и бургундским тканинама XIV—XV века.

Палмете које асоцирају на лотос јављају се на драперији св. Нестора у Ресави. Компликоване биљне стилизације настале из палмете, карактеристичне за исламске мамелучке тканине, употребљене су као орнамент на одећи св. Варваре у наосу Богородице Љевишке у Призрену, на одећи Балшића у ктиторској композицији у цркви св. Димитрија у Пећи (сл. 18), као и у међупросторима медаљона на покрову Богородичиног одра у композицији „Смрт Богородице“ у Курбинову. Цветна стилизација сродна лали, укомпонована у мрежу ромбова, краси одећу у манастиру Трескавцу (сл. 19). Исту стилизацију налазимо на иранској тканини из XI века, која се чува у Ригисбергу, а блиска јој је и стилизација на везеној тканини нађеној у кнежевској гробници из XII века у Смоленску, сада у Државном историјском музеју у Москви инв. бр. 102293. Нешто је разуђенијих облика, петолатична, укомпонована у мрежу ромбова на тканини из Старог Нагоричина. Јако зашиљених завршетака са карактеристикама исламске стилизације део је орнамента на огртачу деспота Стефана Лазаревића у манастиру Ресави.

На сликаном текстилу код нас лист је као елемент декора ређе у употреби него цветна стилизација. Стилизација листа која асоцира на стабло кипариса примењена је на драперији престола на коме седи Богородица у олтарском делу св. Софије у Охриду (сл. 20). Овде је то једини декоративни украс примењиван наизменично, док иста стилизација нешто дужих петелки, укомпонована у ромбове, краси одећу једног Немањића у композицији „Лоза Немањића“ у манастиру Грачанице. Сличан елемент декора коришћен је на кинеским тканинама до XIV века, као и на талијанским тканинама друге половине XIV века. Сродна стилизација вероватно бршљановог листа, ослоњена на два крака, примењена је на одећи једног Немањића на поменутој сцени из манастира Грачанице. У наизменичном смењивању са тролстом, уклопљен у ромбичне оквире извијених облика примењен је на одећи цара Соломона у нартексу манастира Леснова. Исти орнамент, који добија кукасте додатке у горњем и доњем делу, примењен је на покривачу трпезе у сцени „Причешће апостола“ (сл. 21), као и на јастуку на коме стоји Стефан Лазаревић у манастиру Ресави, затим на одећи св. Прокопија и арханђела Михаила у истом манастиру, где је постављен у хоризонталне редове, смењујући се наизменично са другим орнаментима.

Низ срцолико стилизованих међусобно повезаних листова, украс је драперије из јужне капеле у цркви Константина и Јелене у Охриду, а његово наизменично компоновање са цветним, краси руб прекривача на коме лежи Христос у композицији Агнеца у олтарској апсиди у Курбинову. Сродна стилизација је украс фрагмента византијске тканине из XI—XII века из Старог Рјазна, а налази се у Државном историјском музеју у Москви инв. бр. 58603. Сродан јој је и украс бордуре одеће (topasella), пореклом из Палерма из XII века, сада у Бечкој државној ризници. Срцолики облици међусобно повезани у низ по хоризонталу у виду трака које се смењују са једнобојним, украсни су елемент одевне тканине из манастира Каленића. Јако стилизовани срцолики орнамент један је од детаља декоративног украса компонованог у цик-цак траке, на одећи ктиторовог брата Богдана у ктиторској композицији у манастиру Каленићу, што налазимо и на египатско-сиријским тканинама XIV века.

Срцолика стилизација у виду листа, која је често разуђена у средишту и на спољним ивицама, доста је често примењивана. Једна њена варијанта примењена је још на тканинама из Антиное из VI века, а стилизација аналогна нашим коришћена је на персијским и византијским тканинама XI—XII века. Срцолики орнамент компонован по вертикали, распоређен у уздужне траке, орнаментални је украс доње хаљине младог Милутина у Сопоћанима, а компонован у појасеве по хоризонтали, налази се на тканини из налаза Малаково у Рјазанској области из XII века, која се чува у Државном историјском музеју у Москви, инв. бр. 101845. Сродна стилизација уписана у конкавне осмоуглове, смењујући се са другим орнаментима, примењена је на тканини нађеној у једном од владарских гробова из XIV века у Царевцу, сада у Историјском музеју у Трнову. Одговарајућа стилизација која се смењује са стилизованим љиљаном, компонована наизменично по хоризонтали, украс је драперије једног светитеља на јужном зиду параклиса у манастиру Трескавцу. Блиска стилизација, у доњем делу отворена, примењена је на одећи св. Нестора у Ресави, док се на одећи једног од Немањића, у Грачаници, отвара у горњем делу. Компликованија варијанта истог мотива, која у себи и на свом врху носи још по један срцолики лист, компонована наизменично, украс је одеће краља Милутина у нартексу манастира Грачанице, а њена још разуђенија варијанта, компонована на исти начин, примењена је на орнаменту одеће Стефана Првовенчаног у композицији „Лоза Немањића“ у истом манастиру (сл. 22). Варијанта њој сродна примењена је на планети Бонифација VIII из Рима, из XIII века, а јавља се на талијанским, венецијанским тканинама прве половине XIV века.

Тролист је знатно ређе примењиван као декоративни украс. Његово комбиновање са срцоликим листовима налазимо на тканинама са Блиског истока и Египта још у VI—VIII века. Тролист који се смењује са срцоликим листовима налази се на одећи цара Соломона у Леснову, а компонован у цик-цак траке краси покров липљанског епископа Теодора у Грачаници (сл. 23). Тролист као једини елемент украса хаљине примењен је на пали Јакоба Камбија из 1366. год. из Фиренце. Тролисти отворених доњих делова, који асоцирају на палмете, међусобно спојени, укомпоновани у шиљате овале, красе одећу царице Јелене у нартексу манастира Леснова (сл. 24). Сродна, мада компликованија стилизација један је од елемената декора златоткане тканине из Државног историјског музеја у Москви, нађене у кургану 45 из Бјелоречинске станице у Кубану из XIV поч. XV века, инв. бр. 37258. Блиски композициони оквири примењивани су на шпанским тканинама око 1300. год. Неке елементе сродности у стварању композиције показује и један фрагмент са везеним украсним мотивима из гроба бр. 5 из наоса гробне капеле у Бобовцу.

Специфична стилизација тролиста извијених и зашиљених кракова једини је елемент декора одеће друге фигуре из ктиторске композиције у цркви св. Димитрија у Пећкој патријаршији (сл. 25). Асоцијације овог облика налазимо на елементима декора неких венецијанских тканина из XIV века. Сродна стилизација примењивана је на тканинама из Антиное из IV—VI века.

Листови извијених ивица, издужени, сродни стилизацији акантуса, детаљ су украса тканина на одећи жене жупана Брајана из манастира Карана (сл. 26). Елемент су декора тканине са одеће ктитора манастира Каленића, Богдана, као и његове жене и брата (сл. 27). У свим случајевима орнаменти су у виду уздужних таласастих трака компонованих по вертикали, као што је примењивано на венецијанским тканинама прве половине XV века.

Биљну стилизацију која асоцира на бркове лозе срећемо на кинеским тканинама XIII века, а некад је елемент декора и на нашим ликовним представама тканина.

Комбинована са другим орнаментима налази се на одећи једног светитеља у нартексу Леснова, а њена компликованија варијанта насликана је на покрову у сцени „Успења Богородице“ у истом манастиру, затим на драперији престола са иконом Богородице у Марковом манастиру. Испуњава међупросторе медаљона са двоглавим орловима на огртачу ктитора у Бијелом Пољу. Упрошћена у виду петље краси мрежу ромбова на одећи једне фигуре на северном стубу наоса Богородице Љевишке у Призрену (сл. 28), што је често на везеним деловима црквене одеће, као и центре многоуглова који украшавају тканину на одећи једне фигуре у ктиторској композицији манастира Велућа. Компонована у лоцицу, комбинована са палметама, краси одећу архиепископа Данила у Богоридичиној цркви у Пећи, као и фелоне црквених достојанственика представљених поред Вукашина у Марковом манастиру. Одговарајуће стилизације јављају се у персијском сликарству. Мотив „бркова лозе“ слободан у простору, доста разуђен, украс је драперије приземне зоне у апсидалном делу цркве Вавдења код Липљана. Његова још разуђенија варијанта налази се између кругова на постави огртача младог Милутина у ктиторској композицији у Дечанима. Један је од елемената декора смештеног у цик-цак површине на огртачу ктиторовог брата Богдана у ктиторској композицији у манастиру Каленићу. Компонован у вертикалне траке један је од орнамената на одећи жене жупана Брајана у Белој цркви Каранској. Комбинован са листовима претвара се у праву биљну врежу на хаљини кнеза Лазара у манастиру Љубостињи. Слична стилизација примењена је и на плашту женске фигуре у ктиторској композицији у манастиру Руденици. Сродне стилизације срећу се у фирентинском сликарству XIV века, као и на кинеским тканинама. Неке њихове варијанте примењују се на ранијим тканинама произведеним у Палерму у XI—XII веку, али и знатно раније на сиријским ткачким производима VI—VII века.

Зооморфни орнаменти ● — На насликаним тканинама ређе су приказиване животиње. У већини случајева су то птице, углавном стилизоване, а најчешће двоглави орлови. Сем њих на истим тканинама се као допунски елементи декорације срећу геометријски или биљни орнаменти, а ређе се јављају у комбинацији са другим представама из животињског царства. Најчешће се компонују у кружне медаљоне, изузетно су то четвороуглови, а налазимо их и слободне у низу. Као декоративни елемент симболичног значења, двоглави орао се појављује на уметничким споменицима пре наше ере најпре код Сумераца. Затим се налази на хетитским споменицима такође на каменим релефима. На одећи се јавља у VII веку насликан на фигури човека у пећинама Кизила у источном Туркестану. У Византији се употребљава од X века као украс дворске одеће, а као знак царског достојанства тек пред пропаст царства. У Европи се до крсташких ратова као декоративни елемент употребљава римски и германски једноглави орао, и тек на сачуваним тканинама почевши од XI века византијског и шпанско-маварског, а у XII веку сицилијанског и ирачког порекла, јавља се двоглави орао чије обе главе ничу из једног врата, као што се представља и на најранијим оријенталним споменицима. На релефним представама двоглавих орлова везаних за уметност Селцука орао добија око врата обруч у виду огрлице. На византијским фрескама представа двоглавог орла на тканинама није сачувана, али се налази у руском сликарству, кијевском, новгородском и владимирском, а честа је и на нашим средњовековним фрескама. На нашем двору, као и на руском и бугарском, појава овог декора на тканинама је свакако под утицајем византијског двора, који се подражава и у употреби одговарајућих тканина за поједине делове одеће. Византијски писац XIV века Кодин, помиње орлове на оделима и шаторима деспота и севас-

тократора. Знатно раније Константин Порфирогенит у опису церемонијала на византијском двору, говорећи о скарамантију — делу одеће, помиње да се украшава животињама и орловима у круговима, али и он не каже ништа ближе о њиховом изгледу. Изузетно се код нас једноглави орлови у кружним медаљонима јављају на одећи Вукановог сина Стефана на фрескама из 1253. у манастиру Морачи. Иначе се двоглави орао јавља на свечаној одећи највиших достојанственика у стилизацији типичној за старе источњачке прототипове где се обе главе дижу са једног врата, мада је честа и друга варијанта, где је свака глава на посебном врату. На неким представама наилазимо и на огрлицу око врата, која је типична за селџучку варијанту двоглавог орла. У првој варијанти двоглави орлови су заступљени на огртачу хумског кнеза Мирослава на ктиторском портрету у Бијелом Пољу. Исти је случај са представом двоглавог орла на хламиди краља Радослава у припрати Богородичине цркве у Студеници. На одећи Стефана Првовенчаног у Милешеву видљив је такође двоглави орао. У манастиру Жичи на одећи Стефана Првовенчаног (сл. 29), као и на костиму св. Георгија, представљеног у јужној капели истог манастира, налази се стари источњачки тип двоглавог орла, допуњен огрлицом, која се јавља и на огртачу принцезе у наосу манастира Дечана, као и на драперији Агнеца у олтарској апсиди истог манастира. Налазимо га и у сликарству са краја XIV века. Криси одећу једног властелина у ктиторској композицији манастира Велућа, као и одећу Стефана, сина кнеза Лазара, у Љубостињи. Представе двоглавих орлова чије су главе постављене на два врата украшавају тканину талијанског порекла из XIII века, која се чува у катедрали у Халберштату, као и кипарски хорски огртач, везен у Анађију крајем XIII века. Код нас су насликани на одећи деспота Јована Оливера и деспотице Ливерине у нартексу манастира Леснова. Сродан је украс њихове одеће у св. Софији у Охриду. Двоглави орао се јавља и на новцу истог племића. У доба проглашења Душановог царства многи велможе носе одећу украшену двоглавим орловима; тако је насликана одећа Гргура Бранковића у Богородици Захумској код Охрида, ћесара Новака и његове супруге на фресци у Малом граду на Преспи, као и Остоје Рајаковића у цркви Богородице Перивлепте у Охриду. Овај тип орла краси и заставу цара Душана насликану 1339. на карти Анђелика Дулсертија. Представљен је и на подеи испод Богородичине иконе у Марковом манастиру, као и на одећи деспота Стефана у Ресави (сл. 7 и 31) и на драперији у Новој Павлици. Двоглави орлови овог типа, допуњени огрлицом, красе сликане драперије у доњој зони на западном зиду нартекса Богородице Љевишке у Призрену. Златом су извезени на фрагментима свилене пурпурне тканине, недавно откривеним у гробном налазу у Станићењу код Пирота, а датирају се у средину XIV века. Двоглави орлови се најчешће постављају у кружне оквире, често концентричне, као у Марковом манастиру, Раваници, Ресави, а некад се међупростори украшавају насликаним зрнима бисера, као на тканинама у манастиру Жичи, у Бијелом пољу, Милешеву, Дечанима, Леснову, Велућу. Двоглави орлови укомпоновани у мрежу ромбова примењени су на мушкој властеоској одећи у ктиторској композицији манастира Велућа. Двоглаве орлове без оквира, компоноване у низу, налазимо у Богородици Љевишкој, и на драперији у олтарском простору у Новој Павлици. Двоглави орлови укомпоновани у кружне медаљоне, који су насликани преко већ орнаментисане тканине, што упућује на претпоставку да су накнадно извезени, јављају се на тканинама византијског порекла насталим од VIII—X века, на којима медаљони са животињама прекидају орнаментисану тканину, што наводи на мисао да су преко ње аплицирани, а то може да буде случај и на примерима насликане одеће Ливерине у Леснову као и на женској одећи у Малом граду на Преспи.

Стилизација двоглавог орла јавља се, сем на источњачким, и на неким сачуваним тканинама из јужне Италије и Шпаније из XIII века. Некад су орлови везени, као на једној тканини из музеја у Ригисбергу у Швајцарској. Међупростори се најчешће украшавају стилизованим орнаментима, који су у неким случајевима скромни, као на пример у Жичи и Дечанима, а изразито богати у Леснову и Ресави. Слично орнаментално решење примењивано је и у талијанском сликарству XIII и XIV века, мада је тамо чешће сликан једноглави орао. Систем постављања животиња, најчешће орлова, у кругове, као украс тканина чест је у Шпанији, Сирији, Сицилији, Византији. Комбиновање више врста животиња које се постављају у кружне медаљоне, као што је примењено на одећи једног властелина у ктиторској композицији манастира Велућа (сл. 30), или њихово комбиновање са другим орнаментима на драперији испод иконе Богородице у Марковом манастиру (сл. 31) помиње се још код Константина Порфирогенита, а најсроднији сачувани украс је извезен на већ поменутом црквеном огртачу из Анађија. Овај начин сликања тканина није стран ни талијанском сликарству, налазимо га у фирентинској школи XV века. Сем двоглавог орла на тканинама се стилизује птица која асоцира на феникса као и барске птице. Сликар манастира Велућа, на одећи једног велможе у ктиторској композицији (сл. 32) комбинује их са стилизацијом гмизавца, драгона, биљном палметом и стилизованом врежом, компонујући их у четвороугаоне одељке. Аналогно комбиноване животиње при представљању тканина примењују и талијански сликари прве половине и средине XIV века, Бернардо Дади и Тадео Гади, а налазе се и на тканинама сицилијанског и луканског порекла из XIII и XIV века, што је под јаким утицајем гинеске производње свиле. Птице које се смењују са гепардима, уписаним у ромбове, красе фрагмент везене тканине из XI—XII века, нађене у Шаргороду, сада у Историјском музеју у Кијеву. Смењивање двоглавог орла са биљним стилизацијама постављеним у четвороугаоне просторе налазимо на сачуваним фрагментима златом везене свилене тканине нађене у гробовима из царске породице у старом Трнову, који се датују у XIV век, сада у Историјском музеју у Трнову. Птице једног типа исте обраде, извијеног и истакнутог кљуна, красе кружне медаљоне одеће ктитора манастира Руденице, представљеног у наосу. Истог су типа птице које се губе у биљној врежи на огртачу Вукана у манастиру Љубостињи. Птице слободне у простору, окружене издуженим биљним стилизацијама, које красе одећу кћери жупана Брајана у Белој цркви Каранској из прве половине XIV века, сродне су представама на сачуваним талијанским тканинама XIV века.

Колористичка обрада орнамената насликаних на текстулу на нашим средњовековним споменицима у периоду успона као и на врхунцу наше економске и политичке моћи, што природно повлачи за собом одговарајући ниво и у уметничком изражавању савременика, показује разноврсна решења, од сасвим тонских, до контрастних. Најчешћа је употреба две боје, које понекад тонски варирају, а знатно је ређе на једној тканини коришћена палета од више боја. Тканине су у већини случајева сликане у мирним тоновима, изузетно су употребљене јаче боје, али и изразито бледе. Поједини детаљи орнамената су акцентовани, најчешће белом или жутом, некад се ивице орнамената уоквиравају другом бојом, често само другим тоном исте боје. Оне су најчешће засићене, ретко бледих тонова, нежних односа, као на тканини са птицама у манастиру Руденици. Најчешће је комбиновање црвене и жуте, које показују знатно варирање у тоналитету. Изразито су ефектне тканине тамноплаве, негде чак црне основе у комбинацији са златом, као у Пећкој патријаршији и Ресави. Комбинације боја као и њихов избор показују готово на свим споменицима изванредну рафинованост, осећање мере и изграђен уметнички укус.

Поредећи их са сачуваним материјалом у музејима и ризницама у свету сматрамо да су се уметници инспирисали одећом својих савременика и у њиховом представљању се нису удаљавали од уметнички надахнутих текстилних производа времена које су овековечили. Да ли су све тканине биле са утканим орнаменталним украсом или је он у неким случајевима био везен или отиснут, данас је тешко одредити, али свакако су постојале поменуте варијанте, о чему сем писаних извора сведочи и сачувани материјал. Украшавају се у комбинацији најчешће црвене основне тканине и златом везеног орнамента, или су сачуване тканине са утканим, некад полихромним али и отиснутим украсом. Нашивање зрна бисера, најчешће ради наглашавања појединих детаља, а често у циљу потенцирања раскоши, такође је типично за овај период, што поткрепљују и писана документа. Владарски дивитисиони, лороси, маникије и круне, особито у време највећих војних успеха, украшавају се искључиво аплицирањем разноврсног драгог камења, што је преузето са византијских узора. Великаши Душановог времена, а и после њега, праве поједине делове одеће на исти начин.

Аналогије са сачуваним материјалом недвосмислено сведоче да су узорци тканина, насликани на нашим фрескама, инспирисани савременим украсима на тканинама, што на изврстан начин поткрепљују и писани извори. Ови орнаменти су често стилизовани, што је у првом реду условљено техником обраде, а сем тога су они овде само допунски, пратећи елемент, а не примарни предмет уметничког изражавања. Један елемент декора често се јавља у више варијанти, чиме се скала украса тканина обогаћује. Ово не искључује могућност импровизовања, мада само до извесне мере, јер су основне карактеристике одређеног стила увек поштоване. Орнаментика насликаног текстила обележена је елементима и начином компоновања типичним за период романике и готике, затим византијским, блискоисточним, као и украсним елементима карактеристичним за тканине произведене на Далеком истоку. Ова ситуација је у складу са историјским чињеницама, познатом међусобном условљеношћу трговачких и уметничких веза са најудаљенијим областима, у чему у овом временском периоду пресудну улогу играју земље Средоземља са својим залеђем.

Сачувани материјал ● Од средњовековних тканина у функцији одеће сачуване су само две, обе производ северноталијанских мануфактура.

Хаљина кнеза Лазара ● Приписује се кнезу Лазару, јер се налазила у кивоту са његовим моштима, у којем је нађен и Јефимијин покров за кнежево лице. Као Лазарева хаљина исти предмет се помиње у инвентару манастира Врдника — Раванице, приликом визитације фрушкогорских манастира 1753. године. У том манастиру се чувала до другог светског рата, за време окупације је пренета у Београд, и сад се налази у Музеју српске православне цркве у Београду. У врло је лошем стању очуваности, са ње су формално откидани доњи делови, што је вероватно последица сујеверја верника. Недавно је стручно конзервисан. Предњи део и рукави су више оштећени од леђног дела, што је и разумљиво због положаја хаљине у кивоту. Дуга је 142 cm (сл. 33), отворена целом дужином, доле проширена, напред састављена из по четири, а на леђима из осам клинасто укројених делова, који се пружају целом дужином хаљине. Састављени су руком, црвенкастим концем, доста ретким бодом, прво са различја, па затим прошивени и са лица. Закопчавала се са много дугмади од којих је сачувано само једно. Једног рукава готово нема, други, чији је доњи део нестао, кројен је доста широко, са сужењем испод лакта. Око врата,

око просечених предњих делова и на рукавима нашивена је златоткана трака. Сачувано дугме исткано је од ланених нити, а по њему су ради украса прошивене сребрне нити. Средина је украшена сребрним амблемом кнеза Лазара и касније Лазаревића, на шлему са волујским роговима видљиви су трагови плавог и зеленог емаља. Хаљина је била постављена лакоом коцкастом свилом, која је незнатно очувана, а била је пришивена за лице ретким бодовима црвеног конца. Нити основе ове тканине су од беле и црвене свиле, а потка од пунијих свилених нити беле и тамносмеђе боје. Ткана је у платненом преплетају. Украсни квадрати су величине око 1 cm. Свила од које је начињена хаљина има две основе и више потки (сл. 34). Доња основа је ретка, од свилених нити зелене боје свежје маховине, горња је гушћа, такође свилена, светлосмеђа. Потка се преплиће само са горњом основом и рађена је свиленим нитима исте зелене, светлосмеђе, делимично теракота црвене боје и беле, и позлаћеним нитима обмотаним око ланених. Нити потке су преплитане само са горњом основом лансирањем, а са њом су и броширане партије извођене позлаћеним нитима. Орнаменти су рађени у платненом преплетају, а основа у кеперу. Порекло као и датовање ове тканине тачно је одредио још Л. Мирковић, не анализирајући је детаљно. На њој су симетрично представљени адосирани разјарени лавови у скоку, постављени у биљне оквире у виду елипсастих, у горњем делу отворених медаљона, који се јављају на луканским тканинама XIV века, а завршени су кинеским мотивом тај-чи, који персонификује небо и земљу. Изнад њих је лотоспалмета усвојена са Истока, која је у разним варијантама украс и на каснијим ренесансним тканинама, а честа је у XIV веку на тканинама кинеског порекла (сл. 35). Између њих су конфронтиране птице, изгледа барске (сл. 36). Тканине на којима се јављају сродни украсни елементи карактеристичне су за производе мануфактура северне Италије, особито Луке у XIV веку. Делимично сродно решење лавова налазимо на казули у цркви св. Матије у Данцигу, чија је тканина пореклом из Луке из истог времена. Сличну обраду разиграних, разјарених животиња, и делимично решење представе лавова, као и исту палету налазимо на тканини из Луке, из друге половине XIV века, која се чува у Државном музеју у Берлину. Решење, али не и положај лавова близак је њиховој представи на тканини из Санса са краја XIV века пореклом из Луке, са којом је сродно и решење афронтираних птица. Исто се односи и на лавове који су ткани на казули начињеној од луканске тканине XIV века која се чува у музеју Брукентал у Сибију у Румунији. Са њом постоје и аналогije у погледу колорита. Најближе решење лава који је у овом случају приказан сам, налазимо на луканској тканини XIV века, сада у Лондону, где је решен на начин уобичајен у његовој кинеској варијанти стилизовања. Аналоган начин обликовања лавова, мада су у овом случају афронтирани, примењен је на тканини из Диселдорфа, произведеној у Луки у XIV веку. Сродне птице су представљене на тканини из Данцига, такође рађеној у Луки у XIV веку. Мотив тај-чи, који је као украс на тканинама преузет са кинеских рукотворина, јавља се у исто време у техници веза на једном епитрахиљу из манастира Тисмане у Румунији. Стварање отворених медаљона у које се у нашем случају компонују лавови, а завршавају се тај-чијем уместо волутама, налазе се на неким луканским тканинама XIV века, насталим под кинеским утицајем, а завршавају се увијеним животињама, као на тканинама које се чувају у Диселдорфу и Берлину. Сродан облик отворених медаљона, различито декорисаних, као и сродан положај птица налазимо на тканини одеће из колекције Сан Ђорђи из Рима, која је такође рађена у Луки у XIV веку. Елементе сродности у решавању лотоспалмете, која асоцира на мотив шишарке, мада нешто издуженијих форми налазимо на казули у Музеју dell Opera del Duomo у Сијени насталој у Луки, са краја XIII века. Разуђеност ситних биљних мотива

ДЕТАЉ ХАЉИНЕ КНЕЗА ЛАЗАРА, друга половина XIV века,
Музеј српске православне цркве, Београд

DETAIL OF PRINCE LAZAR'S GARMENT, the second half of
the 14th century, Museum of the Orthodox Church, Belgrade

који испуњавају осталу површину тканине блиска је диасперу из Луке из XIV века, који се чува у Берлину. Разиграност форми и испуњавање простора разуђеном биљном орнаментиком карактеристично је за тканине настале у Луки, особито у другој половини XIV века, када је на њима јако изражен утицај Далеког истока, особито Кине, са чијих је тканина и преузето. Аналогне карактеристике носе и персијске свилене тканине истога периода, које су у ово време, периоду монголске доминације у Ирану такође под јаким и очигледним утицајем Кине. У нашем случају мотив лотоспалмете је сроднији решењима на сачуваним персијским тканинама из истог периода.

Употреба комплементарних боја зелене и црвене и црвене са додацима белог и злата честа је на сачуваним тканинама из Луке из XIV века, што потврђују тканине најсродније у тоналитету са тканином употребљеном за хаљину кнеза Лазара, које се чувају у берлинском Државном музеју, као и у музеју Брукентал у Румунији, а међу које спада и лампас пореклом из Луке, који се налази у музеју Клини у Паризу. Ткачи поменутих производа, избором боја, њиховим чак хроматским компоновањем у сензибилности и конзистенцији боја доказују добар укус и осећање мере.

Хаљина из цркве св. Петра у Новом Пазару ● Друга врста тканине је употребљена за хаљину која је нађена у деловима (распарана) приликом археолошких ископавања у једном гробу у припрати цркве св. Петра у Новом Пазару (сл. 37). У овом стању тканина је била у секундарној употреби, што показује начин састављања, наиме за хаљину је било употребљено налазије тканине. Ова чињеница не изненађује с обзиром на велику вредност коју квалитетне тканине и одећа имају у средњем веку. Оне се у пописима заоставштина и тестаментима наводе уз предмете од драгоценог метала, често наслеђују, или поклањају већ употребљаване, некад чак значајним људима, што је већ поменуто. Ова чињеница је логичнија у време непосредно после пада под Турке, кад је хаљина вероватно прекројена. Делови тканине су нађени у гробу VIII у којем је нађен и новац Мехмеда Освајача из 1462. године. Тражећи аналогije са сачуваним материјалом, покушали смо да је ближе одредимо стилски и хронолошки. Тканина има две основе, обе свилене, и две потке од којих је једна свилена, а друга од свилене нити обмотане позлаћеним нитима. Орнамент је извођен преко обе основе, делови рађени позлаћеним нитима су броширани. Преплетај основе је атласни, а орнаментата платнени. Основни тон тканине је сада мрке боје, која је некада сигурно била црвена, орнаменти су извођени позлаћеним нитима са које је позлата знатно нестала. Основна композициона схема је саздана валовитим неkontинуираним паралелним дијагоналама које сачињавају доста тешке стабљике, подсећајући на дебла, прекинуте гранамa што носе листове у виду палмета, а свака друга се завршава стилизованим лотосовим цветом. Начин стилизовања биљног украса је сродан особито тканинама везаним за мамелучко стварање, али композиција у целини, тоналитет као и техника рада одговарају северноталијанским свиленим тканинама, посебно венецијанским, насталим до средине XV века. Одговарајући систем компоновања стварањем једностраних лозица „Ranken ad pineas“ јавља се на кинеским, као и на персијским тканинама, рађеним под утицајем Кине у XIV веку; неке од њих се чувају у Берлину, а нађене су у Египту, што објашњава и начин стилизације, која је некад прилагођена укусу наручиоца. Примењена је на тканини са именом Мухамеда Назира, који је умро 1340. год. Аналогну композицију, стилизацију палмета као и тоналитет налазимо на далматинци из катедрале у Халберштату, која је начињена од венецијанске тканине из XIV века. Сродна композициона схема примењена је

на венецијанској тканини из XIV века, сада у Диселдорфу. Слично решење композиције као и тип лотоса среће се на венецијанској тканини са почетка XV века, која се налази у Историјском музеју тканина у Лиону. У музеју Клини у Паризу чува се тканина под инв. бр. 3065, пореклом из Сирије или Египта (XIV—XV век), на којој је биљна стилизација слично конципирана. Сродан тип лотоса краси кинеску тканину из XIV века, која је изложена у истом музеју. Блиску стилизацију листова налазимо на талијанској тканини из XV века, која се такође налази у Клинији, инв. бр. 12196. Много сродности по типу композиције као и по елементима декорације са тканином нађеном у Новом Пазару, која се сада чува у Народном музеју у Београду, показује талијанска свилена тканина, настала до средине XV века, такође у Клинију, инв. бр. 21857. Тешка груба стабла која доминирају нашом композицијом примењена су на венецијанској тканини из прве половине XV века, сада у Лондону, као и на венецијанским тканинама из Диселдорфа, Келна и Берлина које припадају XV веку. Слична стабла красе и талијанску тканину инв. бр. 11744 у Клинију. Јављају се и на сликама талијанског сликара Сано ди Пиера. На основу изнетих аналогija сматрамо да је ова тканина настала у првој половини XV века у северноталијанским радионицама, вероватно венецијанским, са чијим производима је нађено и највише сродности. Мешање елемената типичних за Далеки исток, као и оних карактеристичних за западноисламско стварање, не доводи у сумњу претпоставку да је настала у Италији, која прима све те утицаје успешно их асимилишући. Материјал и техника рада ове тканине су на завидној висини, што иде у прилог њеној дестинацији, јер у XV веку у Италији особити процват доживљавају ткачке радионице посебно Фиренце и Венеције, као у претходном веку производи луканских мануфактура свилених тканина.

Тканина из Студенице ● У нашим манастирским ризницама налазе се две тканине већих димензија у функцији покривача, обе оријенталне провенијенције. На првом месту је то покривач за кивот Стефана Првовенчаног из манастира Студенице величине 218×142 cm (сл. 38). Питање његовог датовања и атрибуирања везано је за уткани текст на самом покривачу у којем се помиње и слави Бајазид-хан, али се не говори ништа у вези са самим предметом. Ова личност је идентификована са Бајазитом I, учесником косовске битке, који после српске трагедије добија за жену кћер погинулог кнеза Лазара Оливеру-Деспину, по народном предању Милеву или Мару, у дубровачким изворима помињану само као Деспина. Питање стицања овог предмета у нашу земљу објашњено је добрим везама Бајазита са српским деспотима, а хипотеза о његовом поклону једној српској светињи као евентуални акт поштовања. Између осталих могућности претпостављено је да је донет у Србију после повратка бивше султаније из татарског ропства. Међутим, ове претпоставке се засада још не могу потврдити, као ни чињеница кад је покривач постављен на гроб Првовенчаног, јер се његова употреба прецизира натписом при његовој обнови 1704. године, што никако не одређује време покривања кивота рађеног почетком XVII века. Питање доласка самог предмета у манастир Студеницу није такође извесно, као ни чињеница да је покров читаво време пратио мошти Првовенчаног, које су од Сопоћана, где су се најпре налазиле, до смештаја у Студеницу, мењале место.

Ову тканину запазили су још у прошлом веку истраживачи наше историјске прошлости и споменика културе Н. Ружичић, Ф. Каниц, М. Валтровић, Љ. Ковачевић, В. Ђорђевић, а помињу је и новији истраживачи, Ј. Ковачевић и А. Василић, која је детаљно анализира. Датовање овог предмета заснива се на хипотетичким историјским подацима уз стилску анализу орнаментата, као

и на утканом тексту са поменом имена Бајазита. У новије време ова тканина привлачи пажњу и познатог истраживача на пољу исламске уметности Р. Етингхаузена, који је везује за неке сачуване предмете из XIV века, мада наводи и неке елементе атипичне за XIV век, али ипак недовољне да се посумња у њено раније датоване.

Композициона схема која декоративне елементе смешта у хоризонталне траке неједнаке ширине среће се у орнаментисању тканина у Шпанији, северној Африци у XIII и XIV веку, а особито у Египту, затим у Сирији и на Сицилији, чак раније, а карактеристична је посебно за тканине кинеске производње XIII—XIV века намењене западноисламском свету, којим владају Мамелуци. Арапском најездом су Далеки исток, Кина и Индија доведени у знатно ближи додир са Блиским истоком. Наши ранији истраживачи су ову тканину сврстали у производе северне Италије у духу сараценских тканина, док је А. Василић приписује западноисламском стварању. Р. Етингхаузен је групише у раноотоманске тканине од којих су неке у време њеног настајања везане за персијску производњу, која је од периода монголске доминације Ираном под јаким кинеским утицајем. Најближе аналогije постоје са тканином употребљеном за одећу војводе Рудолфа IV аустријског, сада у Дијецезанском музеју у Бечу, која се на основу утканог натписа лоцира и датује. Рађена је за време Ил-Канида, владарца Ирана, по Абу-Саиду из прве половине XIV века. Уколико се ова тканина прихвати као раностоманска, не збуњује чињеница што текстови и словни орнаменти на њој имају сличности са мамелучким, што се тумачи њиховим суседством и блиским дипломатским везама. Неки од орнамената, на пример стилизација звезде, јављају се на најстаријим анадолским теписима из XIII века из Коније, а касније се примењују на тзв. Холбајн теписима. Елементи чисто кинеске провенијенције су чести и типични за ткачко стваралаштво тога времена на широком подручју, с обзиром на значај и утицај које су кинеске свилене тканине одржавале вековима. Орнаментисане тканине композицијске схеме овога типа, употребљаване су за одећу, сем свештених лица на Западу, и за владарску одећу турског султана, о чему сведочи одећа Бајазита I представљеног на минијатури рукописа из времена султана Мурата III (1574—95), у Универзитетској библиотеци у Истанбулу. Овај рукопис доноси портрете свих отоманских владара до краја XVI века, а једино је одећа Бајазита I начињена од тканине орнаментисане на начин аналоган покривачу из манастира Студенице, што би могло да се узме као један од елемената за његово датовање у XIV век. Р. Етингхаузен га сматра вансеријским комадом начињеним за султана, па је могао да послужи и као владарски поклон, у периоду развоја ткачке вештине у Турској која ће доживети висок процват. С друге стране, он указује на најстарија могућа отоманска достигнућа у овој области.

Употребљено је више боја у мирним пријатним тоновима. Орнаменти су уоквиравани контрастном бојом, рафиновано одабраном, што је једна од карактеристика сликаног текстила на нашем средњовековном живопису. Заступљене су свилене нити беле, тиркизно-плаве, мрке, црвене, жуте и зелене боје, али и златне нити. Тканина је доста лака, орнаменти су изведени у платненом преплитању основе и потке. Цртеж је континуиран, правилан, сигуран и прецизан. Пругасте тканине се помињу у нашим писаним изворима као „*vergata*“ или „*ranni tartarici*“, које су припадале категорији тканина протканих златом и заступљеном широком скалом боја. По Марку Полу Монголи их користе за одећу.

Тканина из пиве ● Цртеж аналогог калиграфског карактера у импресионистичком и нервозном стилу који је општа појава у муслиманској уметности XIV века,

што је последица кинеског утицаја после монголске инвазије, једна је од карактеристика друге свилене тканине која се чува у манастиру Пиви, под инв. бр. 168 (сл. 39). Састављена је из два комада величине 138 × 95 cm, од којих је један јако оштећен. Орнаменти су стилизовани биљни и геометријски, укомпоновани у хоризонталне траке неједнаке ширине. Сви орнаменти су уоквирени црвеним. Од боја су употребљене жута, зелена, тамноцрвена, плава, бела. Хоризонталне траке су по ивицама уоквирене са неколико једнобојних вертикалних трака. Боје су различите са сваке стране. И на овој тканини као и на оној из манастира Студенице уткани орнаменти су у контрасту са основном која се мења. Ова тканина у начину компоновања и распореду орнамената као и њиховој обради има аналогија са фрагментом златом проткане свиле са краја XIV — поч. XV века ископане у кургану 45 у Белоречинској станици у Кубану, сада у Државном историјском музеју у Москви. Систем мреже ромбова чији су кракови завршени разуђеним палметима, које асоцирају на лиснати крст, налазимо на фрагментима мамелучких везова са краја XIV — поч. XV века, а честе су и на тзв. мамелучким тканинама, које углавном производи Кина или Персија за западни исламски свет. Неки мотиви, укомпоновани у концентричне ромбове, живе и знатно дуже, налазимо их на монголским тканинама чак у XVIII веку. На свиленој тканини из Пиве срећу се и неки орнаменти сродни стилизацијама кинеског типа. Медаљони у виду розете блиски су орнаменту на хаљини из Регенсбурга начињеној од свиле кинеског порекла из XIV века, као и на брокату који се чува у Викторији и Алберт музеју у Лондону, из XIII—XIV века кинеске провенијенције, затим на персијској тканини из Данцига из XV века, такође под видљивим кинеским утицајем. Налазимо га и на орнаменту везеног епитрахиља из манастира Тисмане. Медаљони издужених, у виду ромбова валовитих страна, са орнаментима у облику четворолисне розете стилизоване у духу свиле из Ел-Азама, из мамелучког периода XV века, сада у Викторији и Алберт музеју, сродни су стилизацији на барокној казули из Брауншвајга, начињеној од тканине кинеског порекла из XIV века. Мотив близак једном од елемената декорације студеничког покроба, који чине нешто заобљеније четворокраке розете уписане у ромб, заступљен је и на одећи из Дијецезанског музеја у Бечу из XIV века. Уоквиравање цртежа другом бојом одлика је и мамелучких везова XIV—XV века који се углавном чувају у музејима Шведске. Једнобојне траке неједнаке ширине по ивицама налазе се такође на оријенталним тканинама овог периода. На основу стилске анализе орнамената може се претпоставити да ова тканина из манастира Пиве припада XIV—XV веку, а да се по својим карактеристикама везује за исламско стварање. Највероватније је да је рађена у Персији у доба монголске доминације, о чему сведоче и на њој видни утицаји Кине, што је типично за производњу свиле, иако би се на известан начин могла везати и за западноисламску мамелучку производњу.

Фрагменти тканина и траке ● Међу тканим материјалом на који се наишло при археолошким ископавањима у Новом Брду, сем фрагмената тканина, има и позамантеријских трака, од којих су некад рађени крстови мањих димензија који су служили за украшавање углавном свештеничке одеће, а чувају се у Народном музеју у Београду. Оне су рађене од свилених нити сада мрке или тамнољубичасте боје, упредених са позлаћеном или сребрном жицом. Обично се једна нит потке преплиће са по две нити основе (сл. 40). Негде је фрагментарно сачувана и тканина на коју су били причвршћени: то је танка, сада мрка свила, платненог преплетаја. Нема разлога да не претпоставимо да су рађене код нас, с обзиром на једноставност рада и потребну техничку опрему за њихову израду. Позамантерија се у средњем

веку неговала у западноевропским земљама, особито Француској, још у XIII веку, али и у земљама средње Европе, као што је Чешка, где се мајстори овог заната помињу у документима XIV века. На овим ситним предметима су некад успешно развијане читаве ликовне композиције у полихромiji, о чему сведочи сачувани материјал у другим земљама. Траке из Народног музеја налажене су у гробовима из XIV и поч. XV века.

Другој половини XIV века припада трака ширине три сантиметра, која оперважује предње делове, део око врата и краси рукаве халјине кнеза Лазара (сл. 41). Рађена је од грубе ланене основе и свилених нити обавијених позлаћеним, комбинованом техником. Украшена је концентричним ромбовима који су по средини прекинути трима паралелним линијама. Унутрашњи простор ромбова испуњен је малим правилно распоређеним ромбовима. Најближе аналогije постоје са позамантеријским тракама од којих су начињени аплицирани крстови, који украшавају патријаршијски сакос из 1364. год. који се чува у Оружаној палати Кремљу у Москви. Украс ромбова се врло рано јавља као декор тканина најпре кинеских, затим маварскошпанских и сицилијанских. Позамантеријске траке различито орнаментисане, које је у већини случајева готово немогуће разлучити од веза, сликају се и на нашим фрескама на свештеничкој и лаичкој ношњи. Обично се нашивају по ивицама одеће, а некад да би се њима истакле основне линије или детаљи у кроју. Украсне траке извезене или изаткане помињу се у нашим средњовековним изворима још од XIII века.

Оковратници и наруквица ● У Новом Брду у шуту катедрале наишло се на фрагментовани текстил ланеног и свиленог састава, платненог и атласног преплетаја, са изведеним украсом у облику крстова и ромбова. У олтарском простору у гробовима дуж јужног зида Сашке цркве нађена су и два занимљива оковратника и наруквица. Сачувани су са подлогом чија је тканина свилена платненог преплетаја, што објашњава и њихову намену. Први оковратник иде око врата и пушта се на груди, рађен је у техници која је на прелазу из веза у чипку, јер су по систему основних нити међусобно везиваних иглом, стварани орнаменти укомпоновани у ромбове (сл. 42). Наиме, наизменично се смењују осмокраке розете са концентричним ромбовима. У троуглим међупросторима су тролисти. Рад је неуједначен, са доста неправилности у слеђењу цртежа. Делови са розетама су ваздушастiji, док су партије са ромбовима и троугли међупростори пунији, мање провидни. По ивици је нашивена двострука узана преплетена трака. Грудни део је шири од оног што иде око врата, који је сачуван само делимично, а спојени су под правим углом. Орнамент је исти. Оковратник је на предњем делу петљама спојен сребрним дугмадима. Рађен је од двоструких свилених нити на којима се виде трагови позлате.

Други оковратник (сл. 43), поред којег је сачувана и наруквица, има такође део који се спушта низ груди скоро до појаса и део који се пење уз врат и нешто је ужи. Спојени су под правим углом. Закопчавао се делимично, што се види по очуваним групама петлица дугмади која недостају, наруквица такође. По ивицама је као и на претходном трострука преплетена трака. Мотив у облику мреже, неједнаких, неправилних отвора, идентичан је на оба предмета. Рађен је позлаћеним концем, начином ближим позамантерији, а асоцира на кукичање. Као и претходни оковратник и ови предмети су постављени тањом свилом, тамноцрвеном. Оковратници и наруквица припадају крају XIV века и чувају се у Народном музеју у Београду.

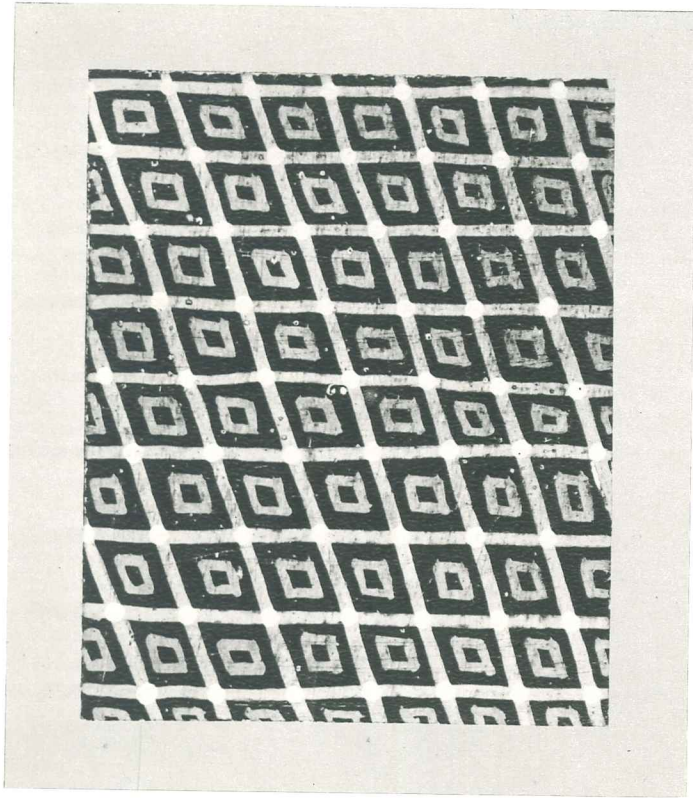
Покров за мошти Симеона Богопримца ● У цркви св. Шимуна у Задру чува се покров за мошти Симеона Богопримца, начињен од златножутог атласа за који је прич-

вршћен украс занимљив по техници рада која је у ствари претеча чипке. Рађен је двоструким златним и сребрним нитима. Орнамент чине осмокраке розете укомпоноване у квадрате, допуњене нашивеним златним шљокицама и листићима. Оперважен је златним и црним ресама, а по ивици је у два реда крупним бисером извезен текст у коме се помиње дародавац георги деспотъ, на основу чега се приписује Ђурђу Бранковићу. Сродну орнаменту, одговарајући материјал и начин рада налазимо на покривачу из гроба кнегиње Марије, кћери молдавског војводе Стефана Великог, умрле 1518., што се чува у манастиру Путни; као и на оковратном украсу једног веза са сценама из Христовог живота из XIV века, покрелом из Немачке, сада у Ермитажу. На основу изнетих аналогija и стилско-техничких карактеристика сматрамо да се покров из Задра може да датира у XV век.

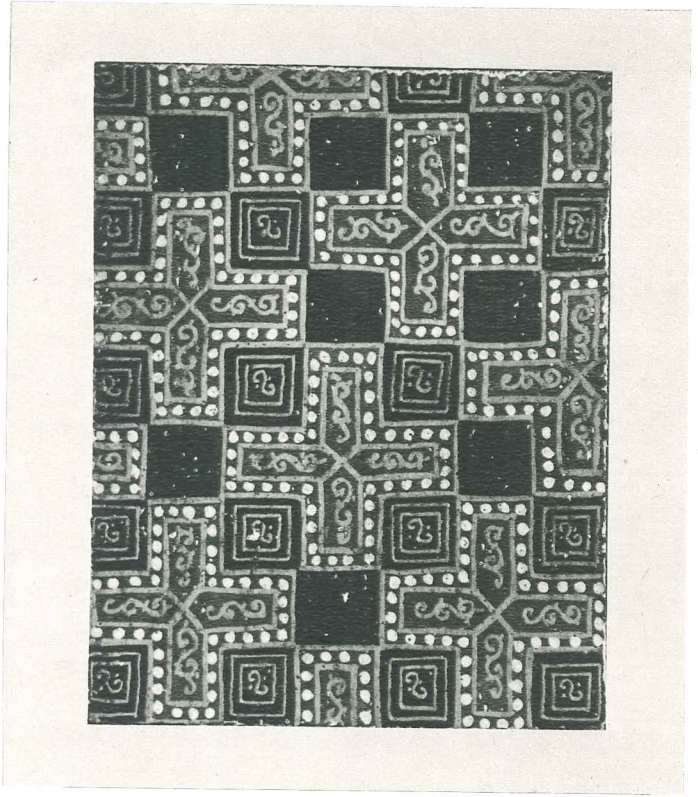
На основу писаних и ликовних извора, као и незнатно сачуваног материјала, могуће је до извесне мере сагледати провенијенцију, врсте, намену и стилске карактеристике тканина употребљаваних код Срба до пада деспотовине под Турке. Као што је већ напоменуто, сопствена производња је била највероватније сведена на домаћу радиност, јер нема довољно елемената за претпоставку о постојању правих ткачких радионица, са за то специјално припреманим занатлијама. С друге стране, увоз тканина је био врло развијен. Трговина се развијала углавном посредством дубровачких трговаца, који стичу слободу трговања на територији српске државе још у време Стефана Немање. Мада су политички интереси Србије били више окренути према византијским земљама, српска привреда је усмерена према Западу. Из богатих дубровачких извора за XIV и XV век може се закључити да су постојали живљи економски односи између српске државе и византијских области на Балкану. Веома су ретке вести о присуству грчких пословних људи у српским областима. Тканине су увожене из Дубровника, где је ткачка активност у процвату у другој половини XIV века и траје до друге половине XV века. Већина скупочених тканина често компликоване текстуре увожена је највише преко Дубровника, углавном из мануфактурних радионица тосканске, млетачке и анконитанске области, али и из Француске, Фландрије, Арагоње, чак и Лондона. С друге стране, Дубровчани преносе тканине са подручја Црног мора, из Мале Азије, Египта, Сирије. Сем дубровачких трговаца на српској територији у ово време примећује се присуство трговаца из Млетака, Тоскане, Апулије, Каталоније, који између осталог тргују и текстилним производима. Присуство дубровачких и страних трговаца на појединим српским трговима у првој половини XV века пење се и до две стотине у исто време. Они се често крећу по разним трговима, што потврђује њихову посредничку улогу. Са нашег подручја они односе сировине, углавном рудно благо, али и текстилне сировине особито вуну. Према статистици коју је начинио проф. Ј. Тадић вредност увезених тканина у Србију износио је током једне године око 250.000 дуката. На јадранској обали извозна трговина је, сем Дубровника, ишла преко Котора рекама Бојаном и Дримом, а преко тих градова ступала у непосредне везе с Италијом. Преко наших привредних центара вршен је извоз тканина и за Угарску.

Август 1974.

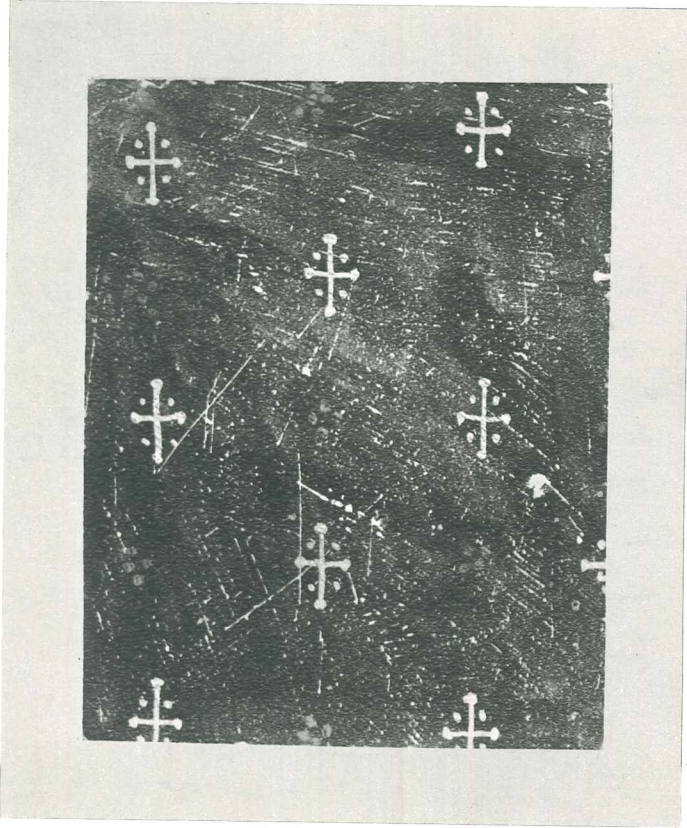
Илустрације

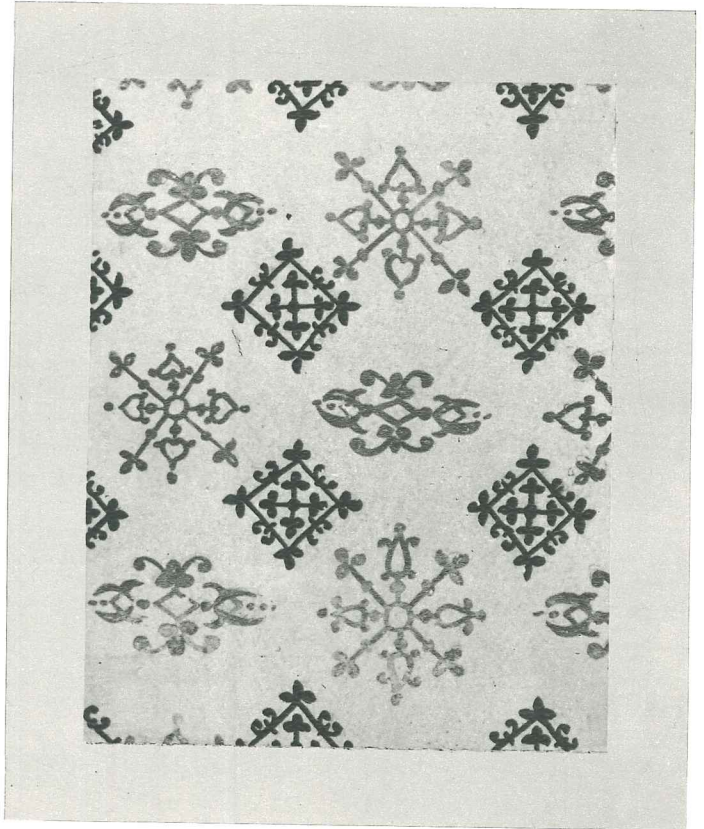
1

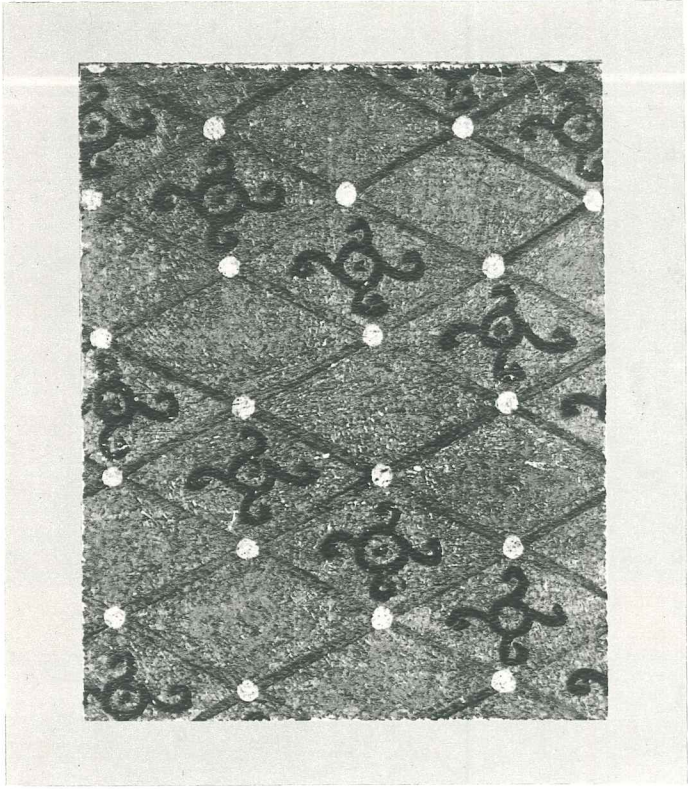
3

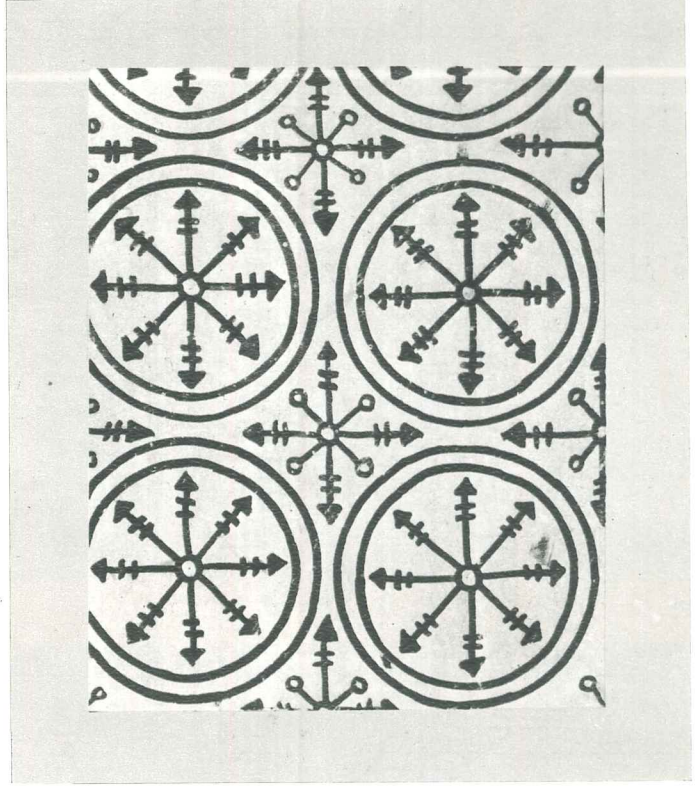
2

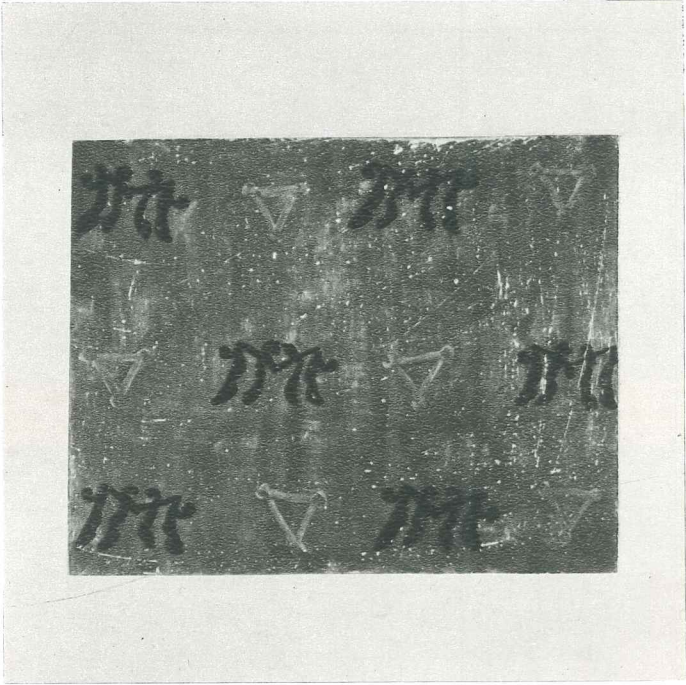
4

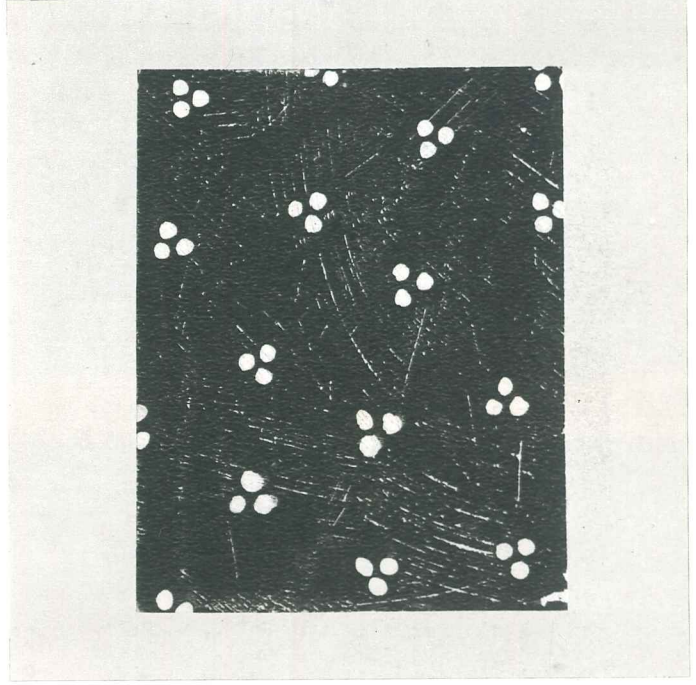
5

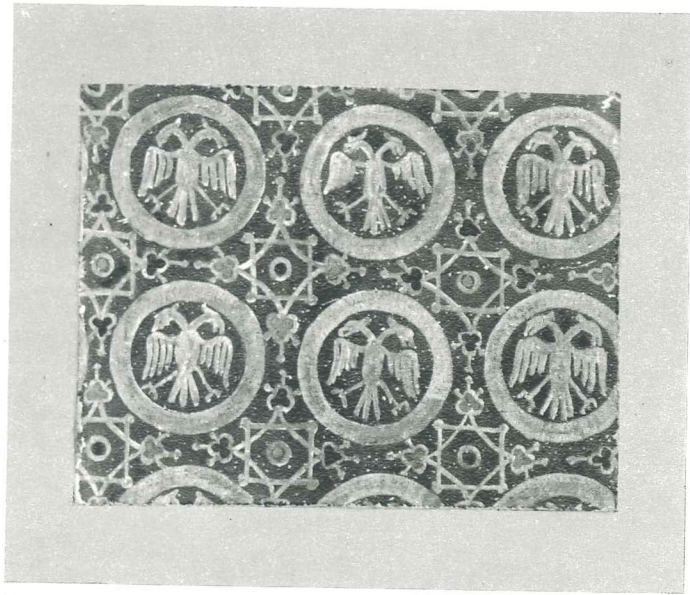
6

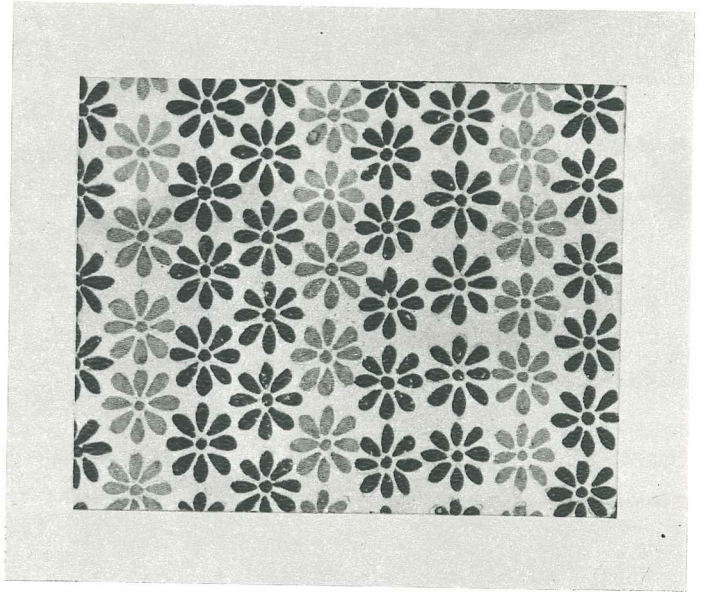
8

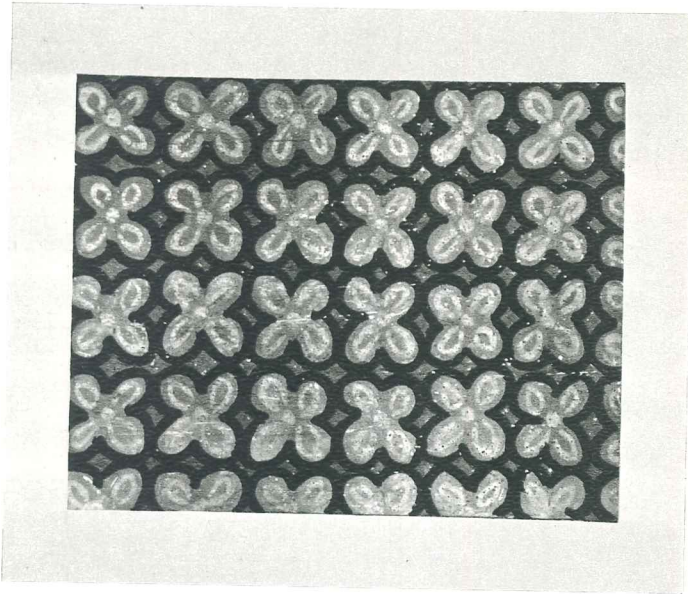
9

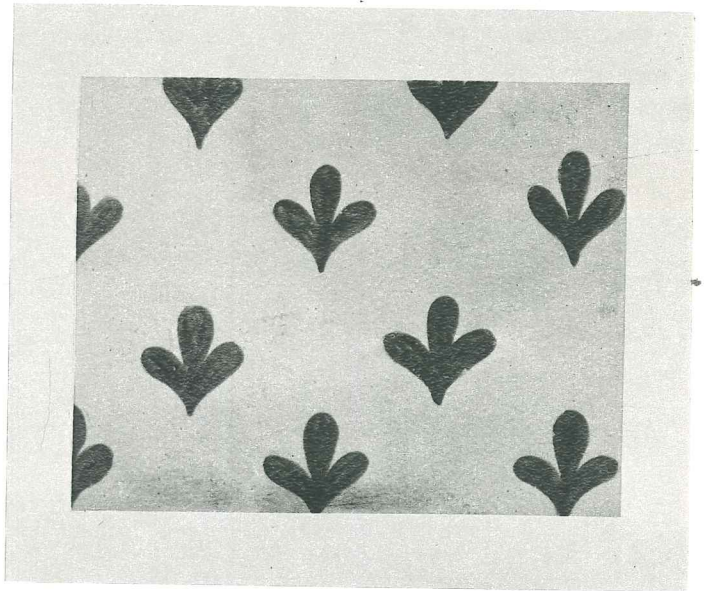
7

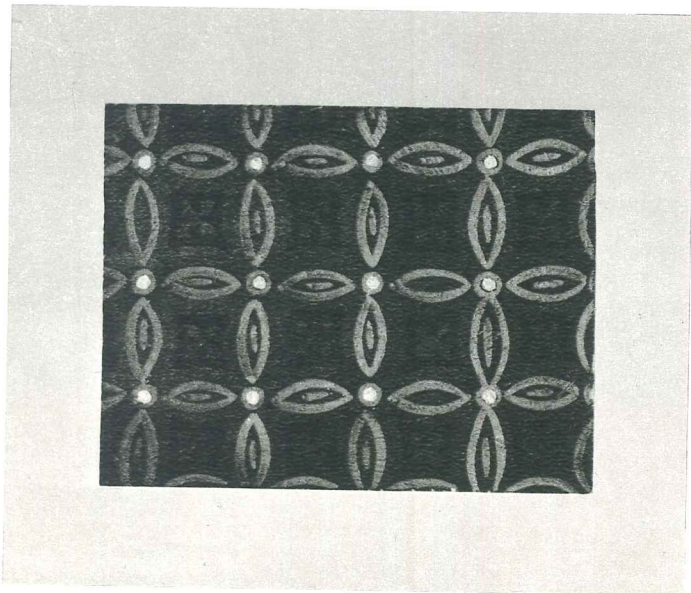
12

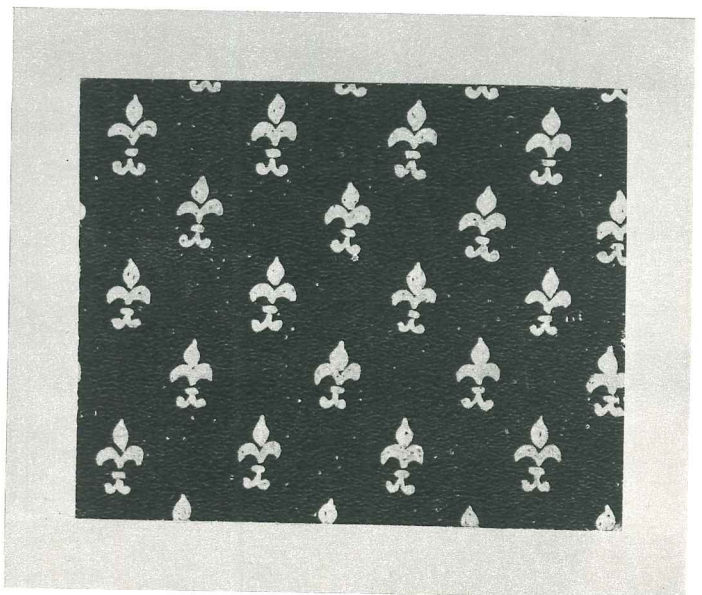
10

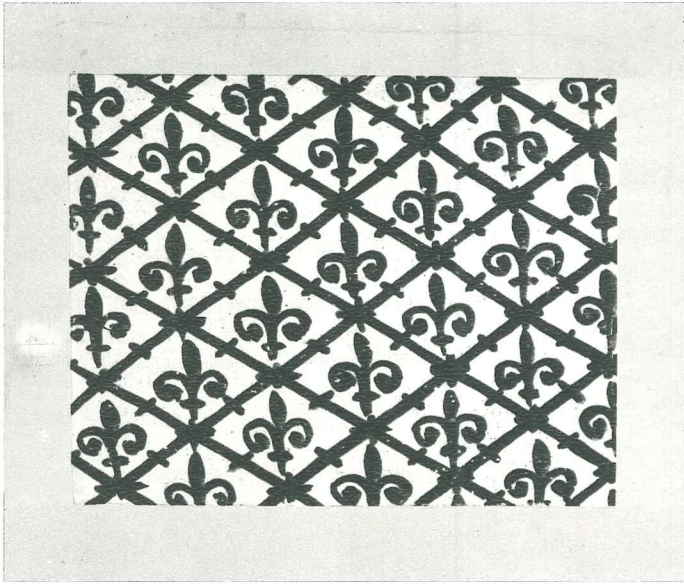
13

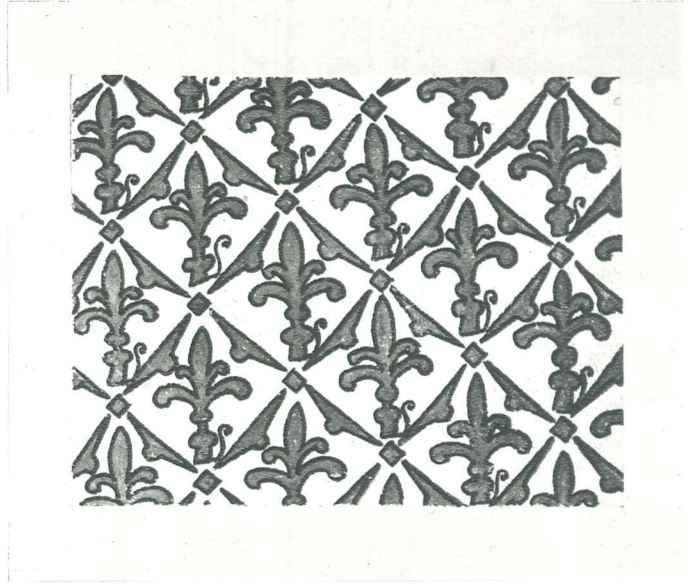
11

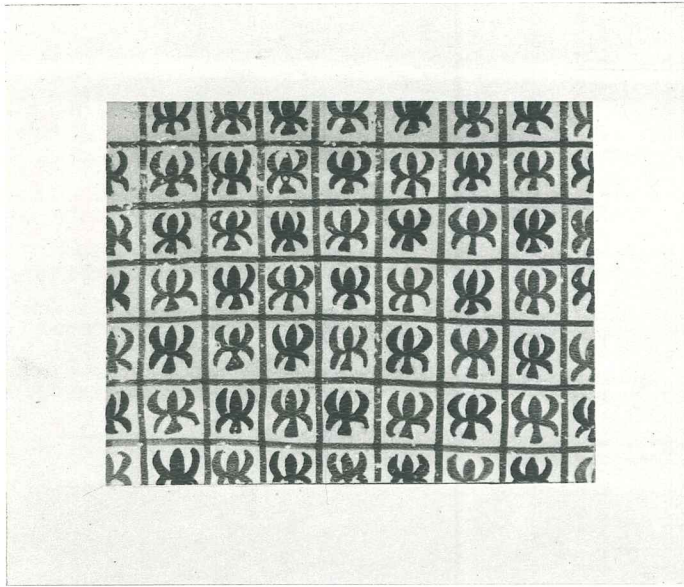
14

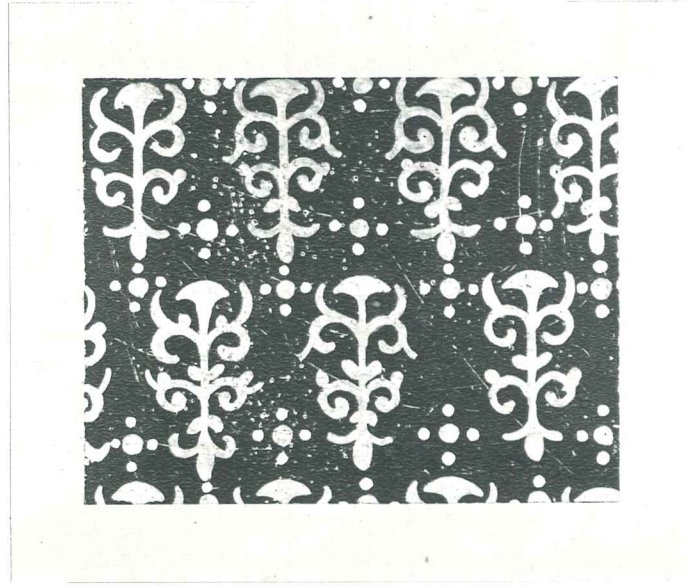
15

16

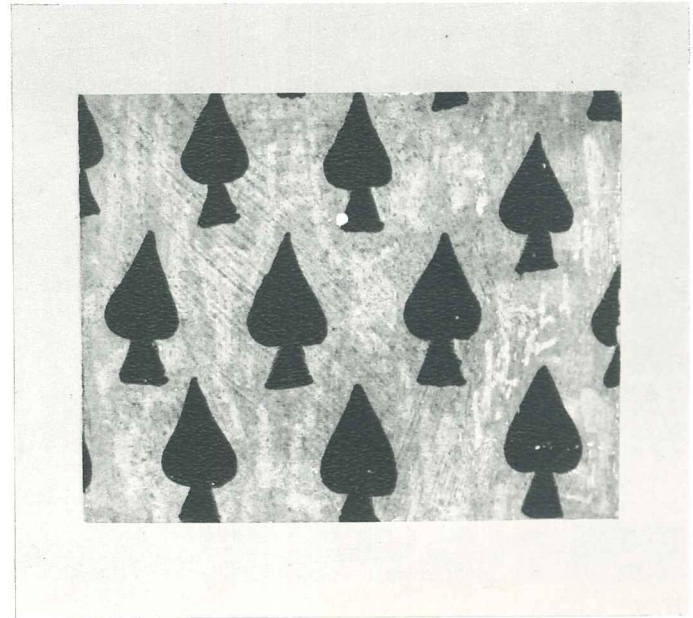
17

18

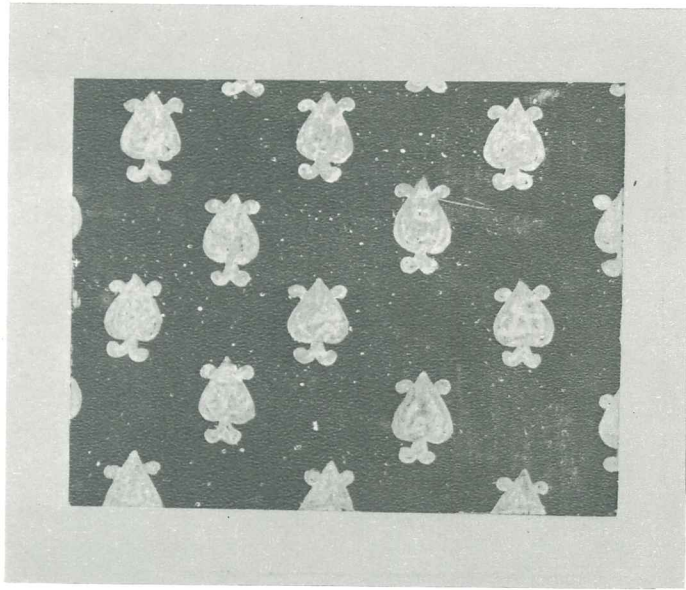

19

20

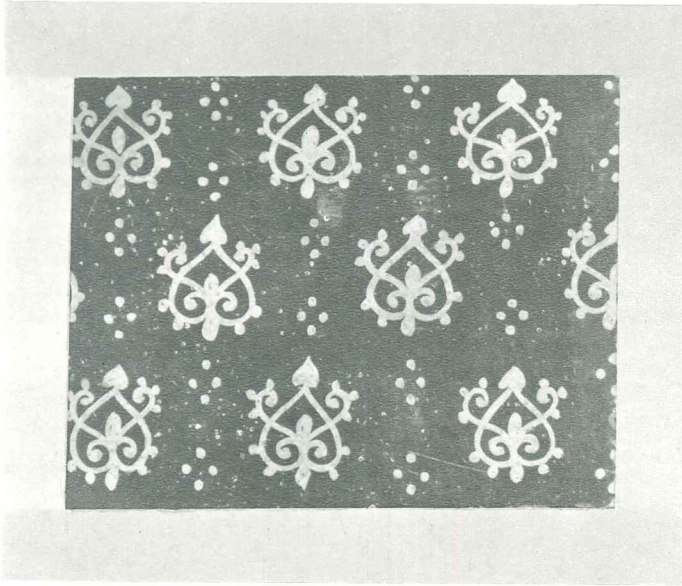

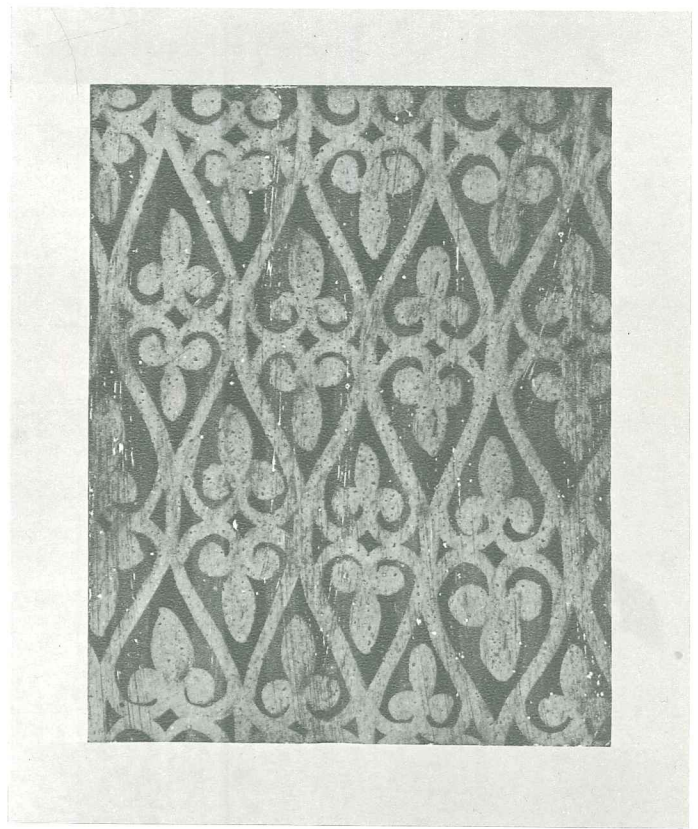
21

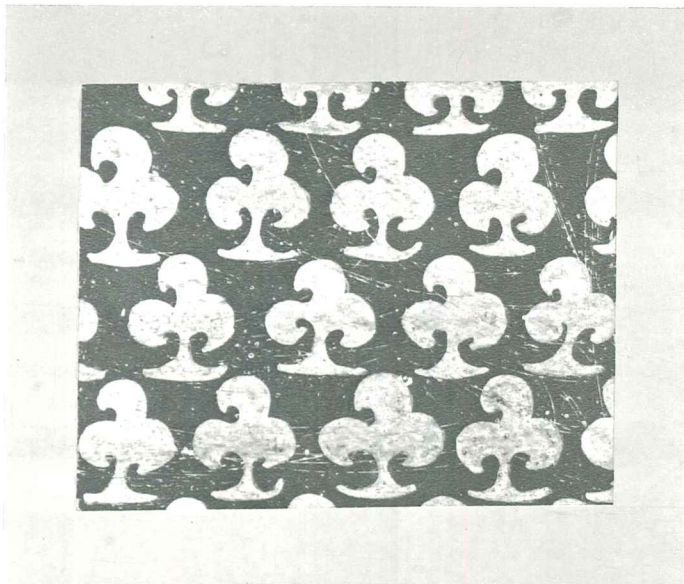
23

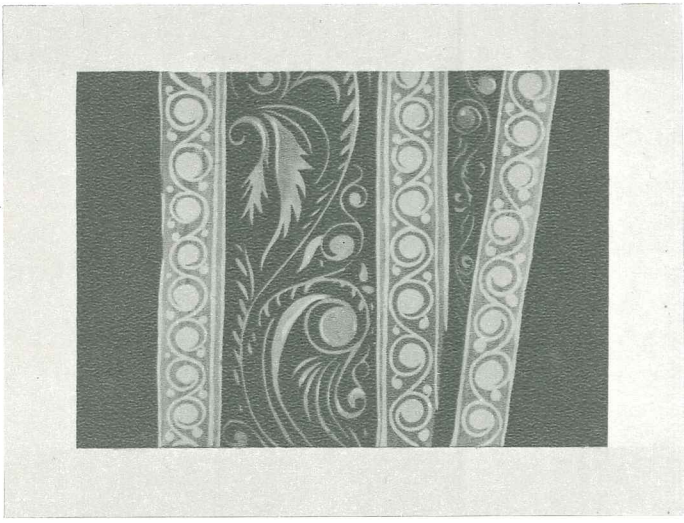
22

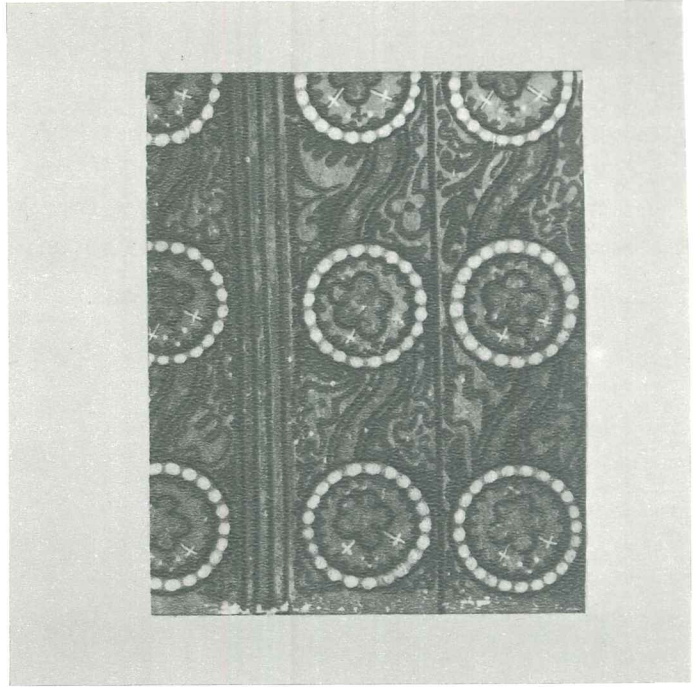
24

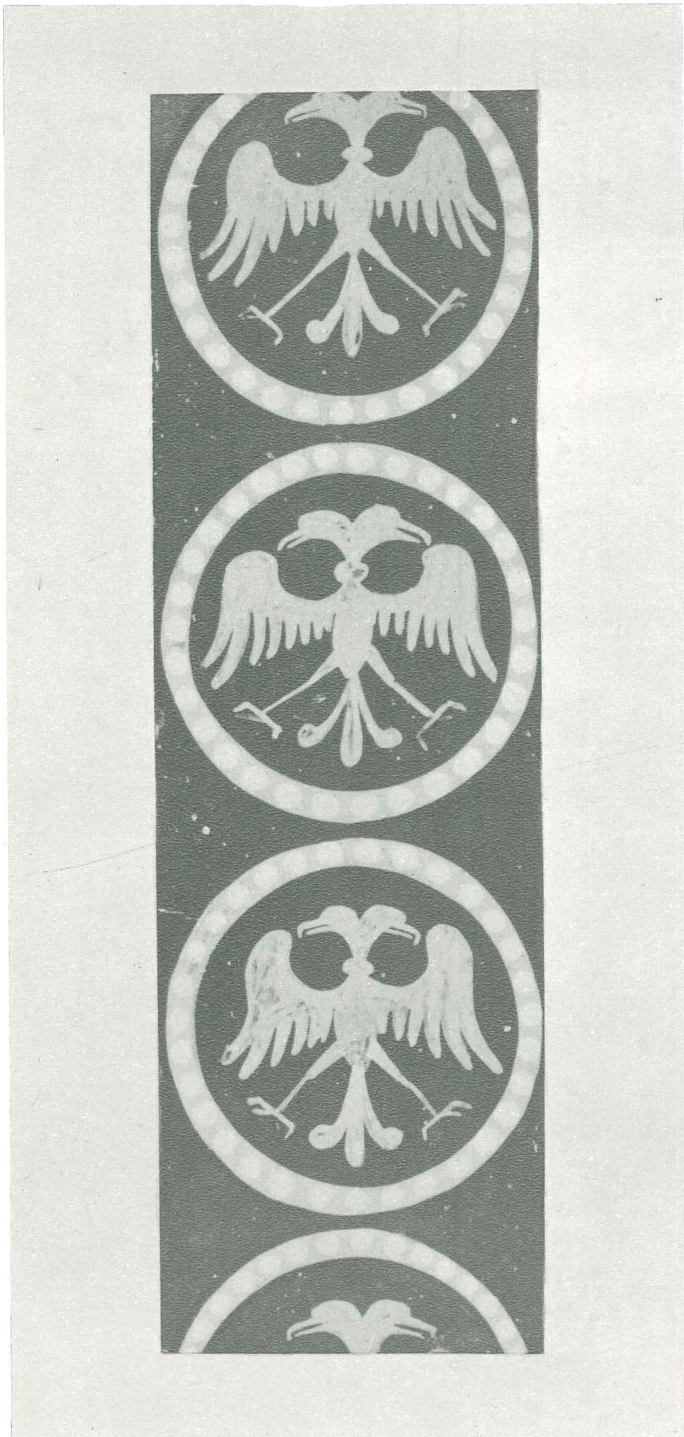
25

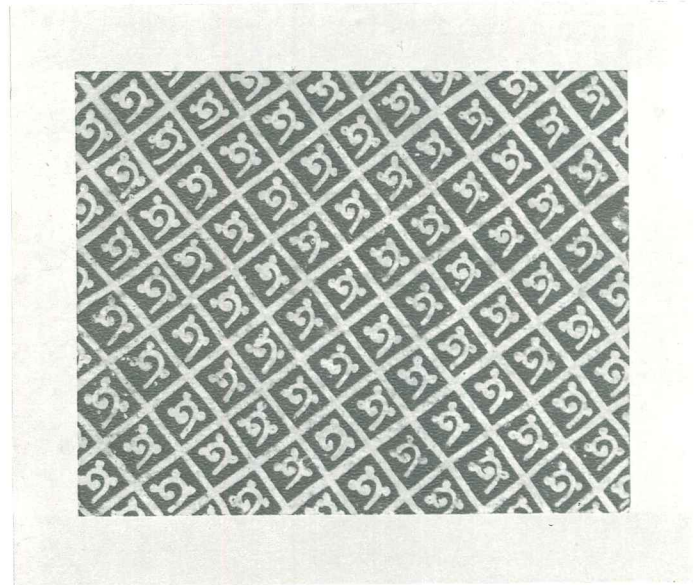
26

27

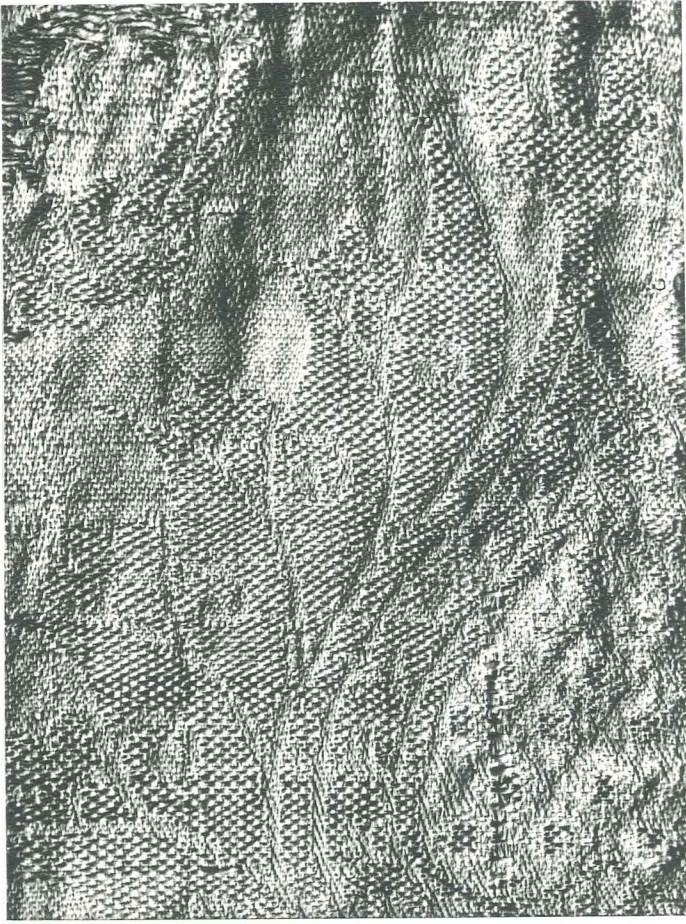

29

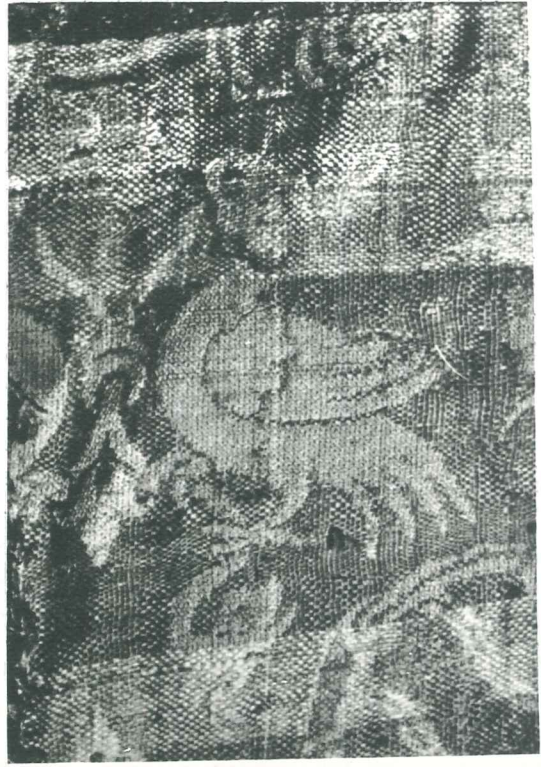

28

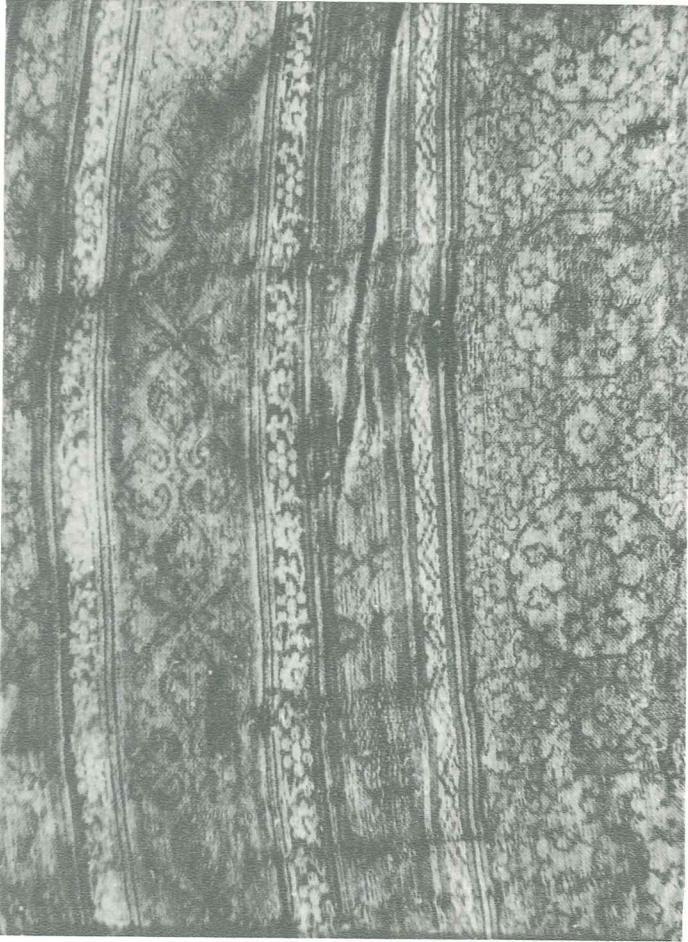
34

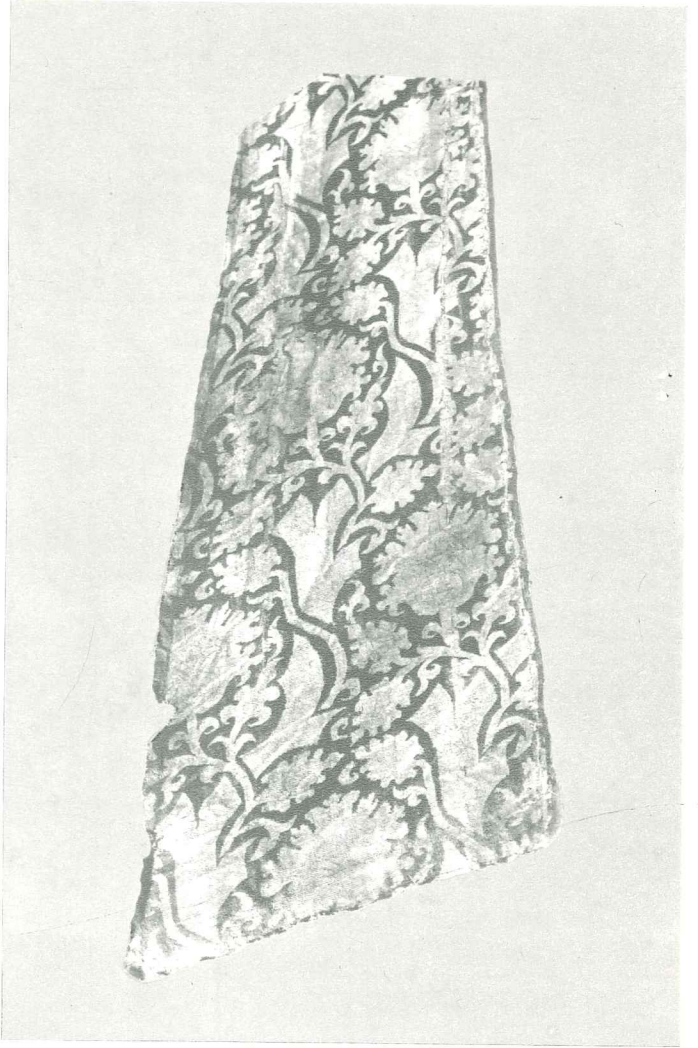
36

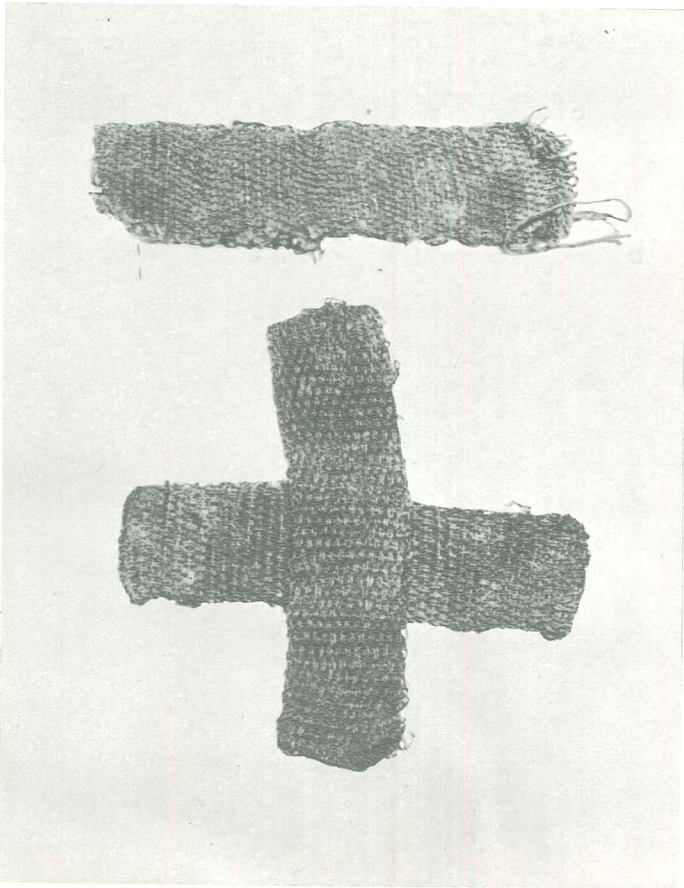
35

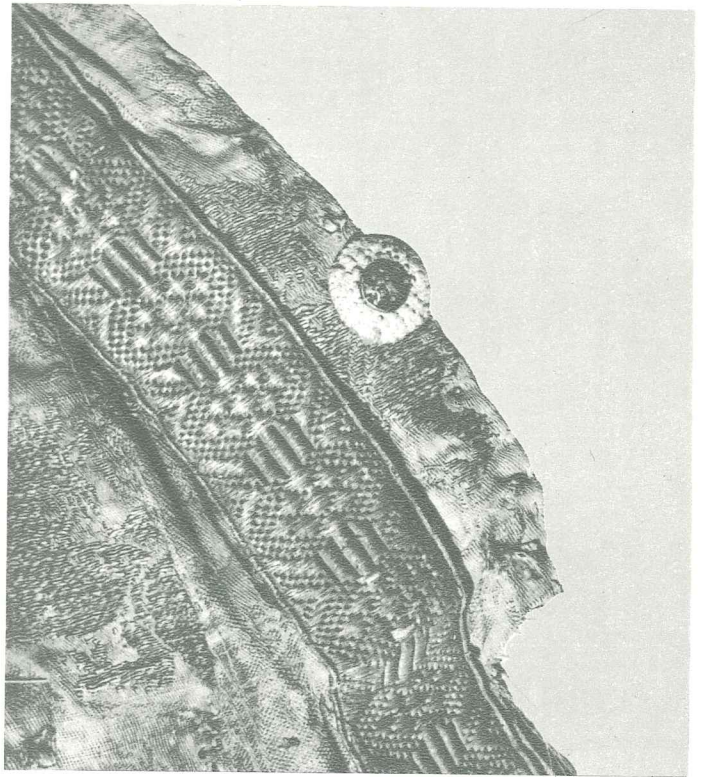
39

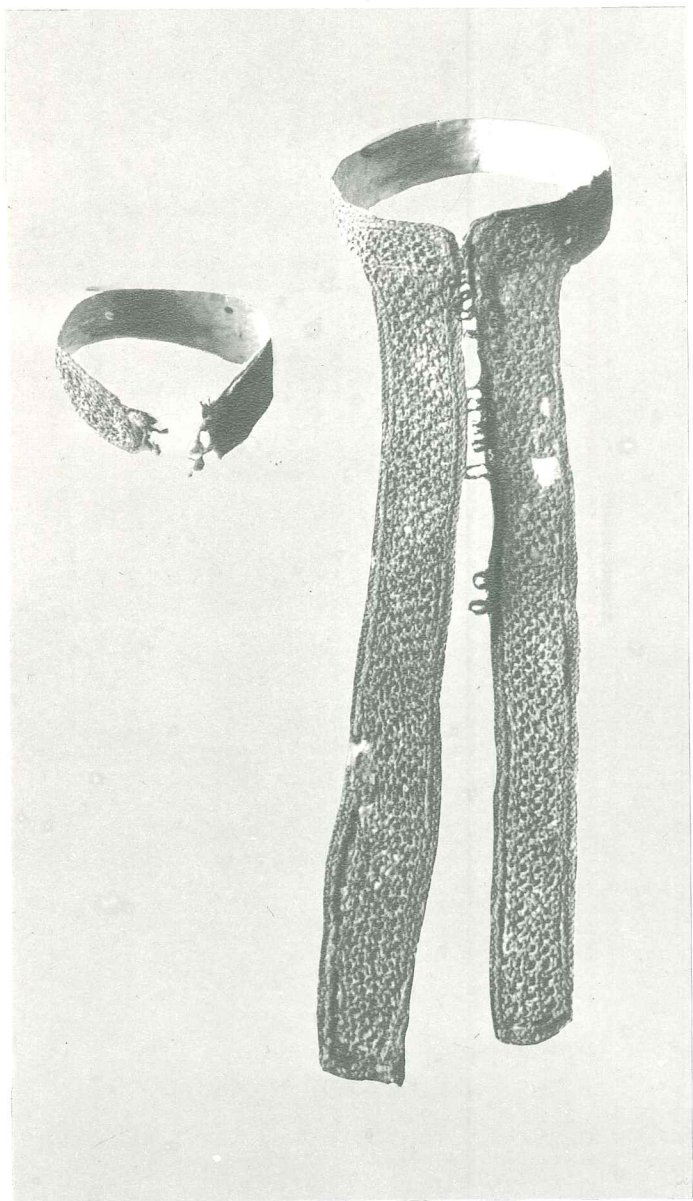
37

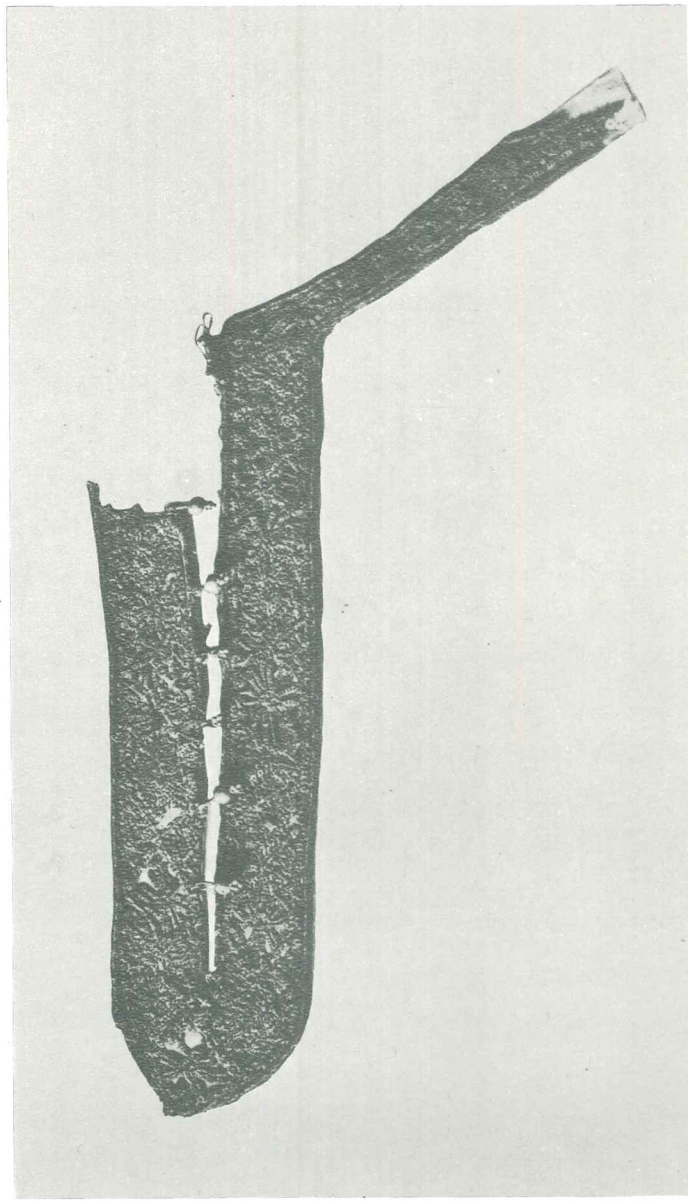
40

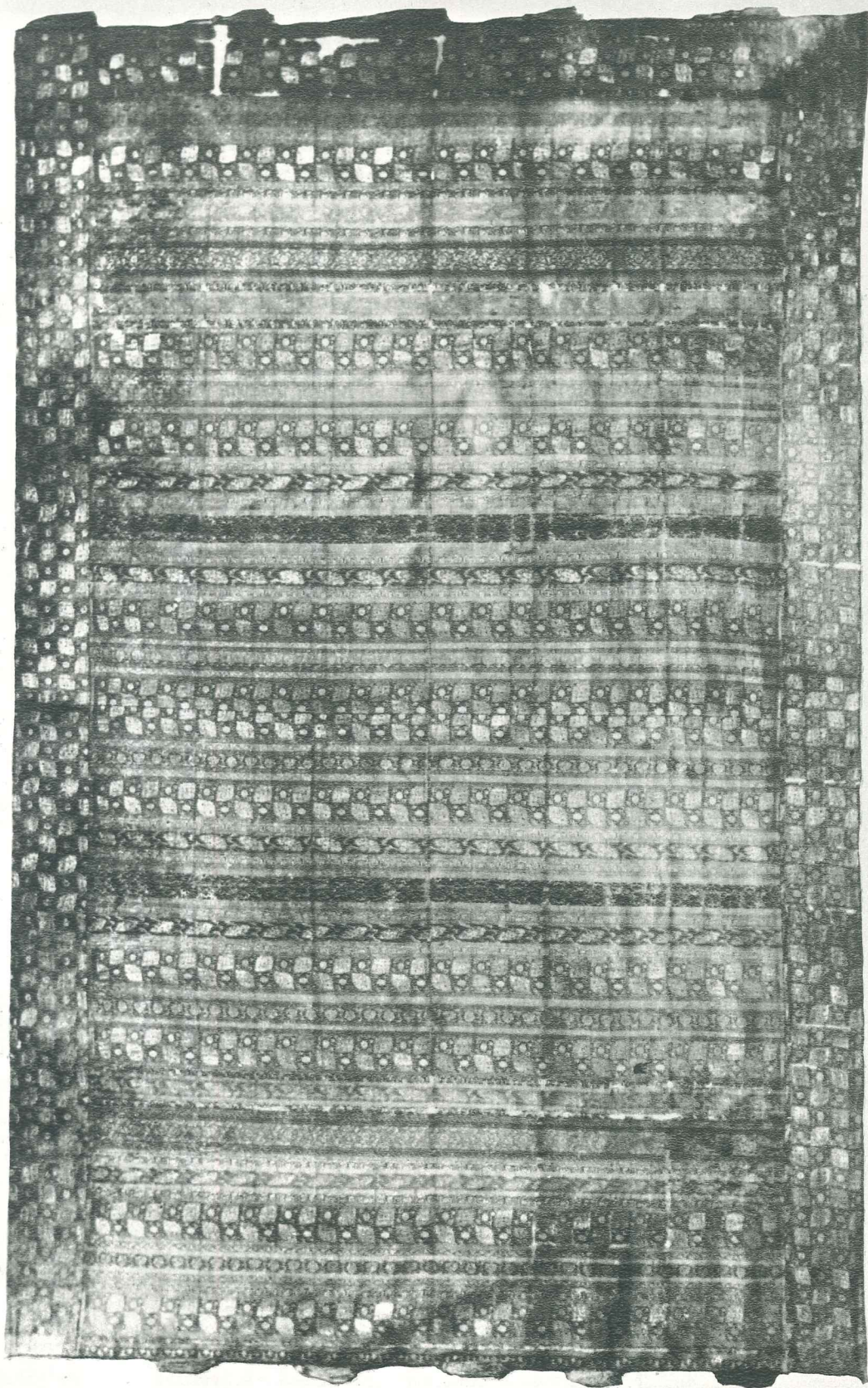
41

43

42

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

1. Детал орнамента са текстила из цркве св. Апостола у Пећи, XIII в.
2. Детал орнамента са текстила из манастира Жиче, почетак XIII в.
3. Детал орнамента са текстила из Богородице Захумске, друга половина XIV в.
4. Детал орнамента са текстила из манастира Ресаве, почетак XV в.
5. Детал орнамента са текстила из Богородице Перивлепте у Охриду, крај XIII в.
6. Детал орнамента са текстила из Богородице Љевишке, почетак XIV в.
7. Детал орнамента са текстила из манастира Ресаве, почетак XV в.
8. Детал орнамента са текстила из манастира Ресаве, почетак XV в.
9. Детал орнамента са текстила из манастира Велућа, крај XIV в.
10. Детал орнамента са текстила из манастира Леснова, друга половина XIV в.
11. Детал орнамента са текстила из манастира Матке, друга половина XIV в.
12. Детал орнамента са текстила из манастира Леснова, друга половина XIV в.
13. Детал орнамента са текстила из манастира Сопоћана, средина XIII в.
14. Детал орнамента са текстила из манастира Грачаница, прва половина XIV века
15. Детал орнамента са текстила из манастира Љубостиње, крај XIV века
16. Детал орнамента са текстила из цркве св. Ђорђа у Курбинову, XII в.
17. Детал орнамента са текстила из манастира Сопоћана, средина XII века
18. Детал орнамента са текстила из св. Димитрија у Пећи, XIV в.
19. Детал орнамента са текстила из манастира Трескавца, друга половина XIV в.
20. Детал орнамента са текстила из св. Софије у Охриду, XI в.
21. Детал орнамента са текстила из манастира Ресаве, почетак XV в.
22. Детал орнамента са текстила из манастира Грачанице, почетак XIV в.
23. Детал орнамента са текстила из манастира Грачанице, почетак XIV в.
24. Детал орнамента са текстила из манастира Леснова, друга половина XIV в.
25. Детал орнамента са текстила из цркве св. Димитрија у Пећи, XIV в.
26. Детал орнамента са текстила из Беле Цркве Каранске, XIV в.
27. Детал орнамента са текстила из манастира Каленића, почетак XV в.
28. Детал орнамента са текстила из Богородице Љевишке, почетак XIV в.
29. Детал орнамента са текстила из манастира Жиче, почетак XIII в.
30. Детал орнамента са текстила из манастира Велућа, крај XIV в.
31. Детал орнамента са текстила из Марковог манастира, друга половина XIV в.
32. Детал орнамента са текстила из манастира Велућа, крај XIV в.
33. Хаљина кнеза Лазара, друга половина XIV века, Музеј српске православне цркве, Београд
34. Текстура тканине Лазарево хаљине
35. Детал хаљине кнеза Лазара
36. Детал хаљине кнеза Лазара
37. Детал тканине нађене у гробу у Новом Пазару, почетак XV века, Народни музеј, Београд
38. Покривач из манастира Студенице, крај XIV века, манастир Студеница
39. Покривач из манастира Пиве, крај XIV века, манастир Пива
40. Позамантеријски крстови нађени у Новом Брду, XIV век, Народни музеј, Београд
41. Детал са хаљине кнеза Лазара
42. Оковратник нађен у Новом Брду, крај XIV века, Народни музеј, Београд
43. Оковратник и наруквице нађени у Новом Брду, крај XIV века, Народни музеј, Београд

LIST OF ILLUSTRATIONS

1. Detail of ornament on textile from the Church of St. Apostles in Peć, 13th century.
2. Detail of ornament on textile from Monastery Žiča, early 13th century.
3. Detail of ornament on textile from Bogorodica Zakhumska (Our Lady the Zakhumska), the second half of the 14th century.
4. Detail of ornament of textile from Monastery Resava, early 15th century.
5. Detail of ornament on textile from Our Lady the Perivlepta in Okhrid late 13th century.
6. Detail of ornament on textile from Our Lady the Ljeviška, early 14th century.
7. Detail of ornament on textile from Monastery Resava, early 15th century.
8. Detail of ornament on textile from Monastery Resava, early 15th century.
9. Detail of ornament on textile from Monastery Veluče, late 14th century.
10. Detail of ornament on textile from Monastery Lesnovo, the second half of the 14th century.
11. Detail of ornament on textile from Monastery Matka, the second half of the 14th century.
12. Detail of ornament on textile from Monastery Lesnovo, the second half of the 14th century.
13. Detail of ornament on textile from Monastery Sopoćani, mid-13th century.
14. Detail of ornament on textile from Monastery Gračаница, the first half of the 14th century.
15. Detail of ornament on textile from Monastery Ljubostinja, late 14th century.
16. Detail of ornament on textile from the Church of St. George in Kurbinovo, 12th century.
17. Detail of ornament on textile from Monastery Sopoćani, mid-12th century.
18. Detail of ornament on textile from the Church of St. Demetrius in Peć, 14th century.
19. Detail of ornament on textile from Monastery Treskavac, the second half of the 14th century.
20. Detail of ornament on textile from St. Sofia's in Okhrid, 11th century.
21. Detail of ornament on textile from Monastery Resava, early 15th century.
22. Detail of ornament on textile from Monastery Gračаница, early 14th century.
23. Detail of ornament on textile from Monastery Gračаница, early 14th century.
24. Detail of ornament on textile from Monastery Lesnovo, the second half of the 14th century.
25. Detail of ornament on textile from the Church of St. Demetrius in Peć, 14th century.
26. Detail of ornament on textile from Bela Crkva Karanska, 14th century.
27. Detail of ornament on textile from Monastery Kalenić early 15th century.
28. Detail of ornament from Our Lady the Ljeviška, early 14th century.
29. Detail of ornament on textile from Monastery Žiča, early 13th century.
30. Detail of ornament on textile from Monastery Veluče, late 14th century.
31. Detail of ornament on textile from Monastery Marco, the second half of the 14th century.
32. Detail of ornament on textile from Monastery Veluče, late 14th century.
33. Prince Lazar's Garment, the second half of the 14th century, Museum of the Serbian Orthodox Church, Belgrade.
34. Texture of the fabric of Prince Lazar's garment.
35. Detail of Prince Lazar's garment.
36. Detail of Prince Lazar's garment.
37. Detail of fabric found in a grave at Novi Pazar, early 15th century, National Museum in Belgrade.
38. Cover from Monastery Studenica, late 14th century, Monastery Studenica.
39. Cover from Monastery Piva, late 14th century, Monastery Piva.
40. Notions Crosses found in Novo Brdo, 14th century, National Museum in Belgrade.
41. Detail of Prince Lazar's Garment.
42. Collar found in Novo Brdo, late 14th century, National Museum in Belgrade.
43. Collar and bangles found in Novo Brdo, late 14th century, National Museum in Belgrade.